

J A Z Y K O V Ě D N Ě

A K T U A L I T Y

**Informativní
zpravodaj českých jazykovědců**

roč. XLVIII - 2011

č. 3 a 4

http://www.ujc.cas.cz/js/jaz_akt.htm

ISSN 1212-5326

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

ročník XLVIII (2011), číslo 3 a 4

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

<http://www.ujc.cas.cz/js/>

Redakční rada:

Jan Kořenský (hlavní redaktor)

Jana Hoffmannová (zástupkyně hlavního redaktora)

Martin Šemelík (výkonný redaktor)

Pavla Chejnová, Michaela Lišková, Marián Sloboda

Adresa redakce a administrace:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

(k rukám prof. J. Hoffmannové)

Příspěvky laskavě zasílejte v elektronické verzi, ve formátu textového editoru MS Word, nejlépe na e-mailovou adresu hoffmannova@ujc.cas.cz. Dodejte pokud možno i text příspěvku v jednom vyhotovení, vtištěný v normalizované úpravě.

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 583/1993 ze dne 13. 4. 1993.

OBSAH

Martin Šemelík: <i>Krátké zamyšlení nad bolestmi současné německo-české terminografie</i>	87
Michaela Lišková: <i>Tři německé databáze neologismů</i>	96
Josef Štěpán: <i>Řeč o češtině v tvorbě současných českých spisovatelů</i>	105
Z jazykovědných pracovišť	
Jindra Svobodová: <i>Projekt Vzdělávací cyklus Moderní mluvnice češtiny</i>	118
Nové publikace	
Vít Boček: <i>České názvy savců. Historicko-etymologická studie (Eva Havlová)</i>	123
Jindra Svobodová: <i>Pseudokoordinace v syntaxi češtiny (Svatava Škodová)</i>	131
Soňa Schneiderová: <i>Výrazové prostředky textové soudržnosti v češtině v porovnání s ruštinou (Zdeňka Vychodilová)</i>	133
Lucie Saicová Římalová: <i>Hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku (Svetlana Kapalková et al.)</i>	134

Kronika

Milada Homolková:	<i>Jaroslava Pečirková septuagenaria</i>	138
Petra Adámková:	<i>Jubileum profesora Oldřicha Uličného</i>	141
Karolína Haiderová – Markéta Vahalíková:	<i>Mezinárodní dialektologická konference v Opavě</i>	144

Krátké zamyšlení nad bolestmi současné německo-české terminografie¹

Martin Šemelík

Abstrakt: Příspěvek v nutně omezeném výběru tematizuje problémy dnešní německo-české terminografie. Soustředí se především na otázky související s inventarizací položek hesláře, s informační nabídkou slovníků v oblasti ortografie, s ekvivalentací aj. Alespoň v hrubých rysech načrtává možná řešení, mezi která patří: (a) úzká spolupráce mezi specialisty daných oblastí a lingvisty, resp. terminografy, (b) komplexní jazykový popis terminologické slovní zásoby založený na moderních korpusových nástrojích a (c) odklon od stávajících tištěných slovníků k multifunkčním elektronickým databázím. Článek je psán jak z perspektivy metaterminografické, tak z perspektivy převážně českých uživatelů odborných překladových slovníků jazykového páru němčina–čeština.

Klíčová slova: němčina, čeština, terminologie, lexikografie, multifunkční lexikografické on-line nástroje

1. Úvodní poznámky

1.1 K postavení němčiny

Ačkoli vedoucí postavení angličtiny v roli univerzálního jazyka dnešní vědy nelze zpochybňovat, zároveň platí, že v oborech jako např. filozofie, historie, archeologie apod. je němčina i nadále důležitým jazykem. Její význam v České republice navíc posiluje bezprostřední blízkost německého jazykového prostředí, z čehož pramení i akutní naléhavost kontrastivního zachycení terminologických subsystémů slovní zásoby obou jazyků.

1.2 Ke stavu současné německo-české terminografie

Tato naléhavost daná praktickými potřebami překladu se střetává s konzervativismem německo-české terminografie, jež se potýká s celou řadou dnes již chronických problémů, a to především proto, že křečovitě lpí na stereotypních a zastaralých řešeních, která se ve světle zkušeností překladatelů odborných textů již dávno ukázala jako nesprávná. Jedná se např. o otázky související s výběrem inventarizovaných položek, ekvivalentací, zachycením lexikálních vztahů (především terminologických synonym) apod.

¹ Předkládaný text je jedním z výstupů projektu Velkého německo-českého akademického slovníku (GAČR 405/09/1280; vedení: Doc. PhDr. Marie Vachková, Ph.D., Ústav germánských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze).

1.3 K Německo-českému a česko-německému archeologickému slovníku

Německo-český a česko-německý archeologický slovník (dále jen NČA) doc. PhDr. L. Košnara, CSc., působícího v Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (<http://uprav.ff.cuni.cz/>) a zabývajícího se především výzkumem doby římské, vikingského období a odborné cizojazyčné terminologie, patří mezi nejnovější přírůstky německo-české terminografie. Německo-česká část tohoto slovníku byla v nakladatelství Karolinum vydána v roce 2005. Pro nové vydání (2010) byla doplněna a upravena, zatímco část česko-německá vychází vůbec poprvé.² NČA lze charakterizovat jako slovník jazykový, překladový speciální (terminologický), synchronní, alfabetycky uspořádaný a tištěný. Slovník je určen pro profesionální archeology, oborové studenty a překladatele, kteří se s danou terminologií mohou setkat v různých kontextech i mimo čistě archeologický diskurz (viz s. 5). Protože se v mnoha ohledech jedná o typický produkt současné německo-české terminografie, a míra zevšeobecnitelnosti získaných poznatků je zde tudíž vysoká, slouží tento slovník pro účely předkládané statě jako dokumentační zdroj obecnějších tvrzení týkajících se otázek zmíněných v kap. 1.2.

2. Bolesti německo-českých a česko-německých terminologických slovníků v přehledu

2.1 Doprovodné texty

Stav zpracování doprovodných textů v současných terminologických slovnících jazykového páru němčina-čeština je zpravidla suboptimální. Např. v NČA ani nejsou obecné informace ke slovníku (okolnosti jeho vzniku, cílová skupina, výčet konzultantů apod.) oddělené od návodu k používání. Ten by měl být navíc umístěn na vnějších deskách slovníku, aby ho bylo možné rychle najít,

² Ačkoli autor slovníku počítá v případě česko-německé části převážně s uživateli z německé jazykové oblasti (viz str. 5), v tomto příspěvku je česko-německá část nazírána záměrně z pohledu českého uživatele, a to proto, že se obě části prodávají výlučně v jednom svazku, a uživatel, ať rodilý mluvčí němčiny nebo češtiny, chtě nechtě musí v důsledku zaplatit za obě. Podobné praktiky nejsou bohužel výjimečné např. ani v německo-anglické lexikografii. Příkladem zde může být jinak v nejednom ohledu kvalitní *Pons-Collins Großwörterbuch Deutsch-Englisch/Englisch-Deutsch* P. Terella a kol., který v jednom slovníku integruje část německo-anglickou pro rodilé mluvčí angličtiny a část anglicko-německou, která pro rodilé mluvčí angličtiny však sotva může být určená, jestliže k německým ekvivalentům nenabízí gramatické údaje a nechrání tak anglické mluvčí při produkci německých textů před nebezpečím gramatických chyb – *I adore the composer* tak anglický uživatel může s pomocí tohoto slovníku snadno přeložit jako **Ich bewundere den Komponist*, protože mu slovník neposkytne informaci, že něm. *Komponist* patří mezi substantiva tzv. slabé deklinace, a v ak. sg. má tudíž tvar *Komponisten*. Dodejme jen, že tyto postupy jsou vůči uživatelům slovníku přinejmenším nefér.

a mít z důvodu didaktické explicitnosti spíše formu názorného schématu než souvislého textu.

2.2 Excerptní základna a inventarizace položek

Excerptní základna slovníků bývá často nejasná. Autor NČA např. neuvádí jediný konkrétní zdroj, ze kterého čerpal při výběru položek heslářů, při volbě ekvivalentů nebo zachycení gramatických charakteristik jednotlivých lexémů. U slovníku vydaného v roce 2010 je nutné vysvětlit, proč se neopírá o data získaná pomocí moderních korpusových nástrojů, především elektronického paralelního korpusu textů daného oboru. Uvádí-li autor, že do slovníku „byly zařazeny také četné běžnější, zvláště ve vědeckém jazyce obvyklé výrazy“ (s. 5) apod., pak se ve skutečnosti s největší pravděpodobností jedná o jeho čistě subjektivní pohled nepodepřený objektivně kvantifikovanými údaji. I ty ale musí být před samotnou inventarizací lexémů vždy nejprve kriticky vyhodnoceny. Položky typu (ve výběru) *Anfang*, *Ende*, *Fischer* nebo *mléko*, *žába*, *žena* do archeologického terminologického slovníku nepatří, jakkoli v odborných textech tohoto oboru mohou mít statisticky relevantní frekvenci.³ Jejich užití není vázáno jen na archeologický diskurz, a ani v něm nemají jiný význam než mimo něj. Navíc patří k běžné slovní zásobě, kterou studenti němčiny/češtiny mohou snadno zvládnout během několika prvních hodin studia příslušného jazyka. Důsledkem takto nepromyšleného výběru položek je pak to, že slovníky uměle nabobtnávají a zbytečně se prodražují. To, že tyto položky byly v NČA inventarizovány, může být opodstatněno snad jen tím, že pozice němčiny je značně otřesena i u začínajících archeologů, a ne jenom např. mladých historiků.

2.3 Makrostruktura, odkazy a slovtvorba

Čistě alfabetycky uspořádaná makrostruktura obou heslářů NČA umožňuje rychlé vyhledávání heslových statí, čímž odpadá zdlouhavé hledání v nepřehledných hnízdech. Hlavní nevýhodu tohoto typu řazení hesel, totiž zpřetrhání sémantických a slovtvorných souvislostí mezi jednotlivými lexémy, částečně vyvažují odkazy na abecedně vzdálená kompozita, na synonyma a věcně související pojmy v německo-české části. Odkazy na kompozita doprovází však problémy, když odkazování probíhá mechanisticky a bez většího rozmyslu, jako např. u heslové statě *Zweig*, kde se u prvního užití *1. (mladá) větev* v doslovném významu konkrétně odkazuje na složeninu *Sprachzweig*, ve které je ale základového členu kompozita užito jako abstrakta ve významu přeneseném. Nevhodně jsou odkazy užívány i v části česko-německé, kde se

³ Protože ale neterminologická slovní zásoba tvoří nezanedbatelnou část NČA, musí být i ona v rámci této statě nutně zohledněna.

například u *jezdecký kuň* odkazuje na *kuň*, u *kamenné jádro* na *jádro* atd. Důsledkem je zbytečné přetížení slovníku odkazy a plýtvání cenným místem, kterému by se dalo vyhnout poznámkou v návodu k používání, že dvouslovná spojení skládající se z adjektiva a substantiva lze najít vždy pod příslušným podstatným jménem.

2.4 Pravopis a výslovnost

Problematika pravopisu si v terminologickém slovníku žádá nutně zvýšenou pozornost, a to především kvůli obecně vyšší míře preskriptivismu, která se v něm výrazněji uplatňuje ve srovnání se slovníkem obecným. Zachycení pravopisných variant by se přitom mělo opírat o podrobnou analýzu úzu. Že se v případě NČA tak ne vždy stalo, dosvědčuje např. chybějící varianta *Slave* k *Slawe* apod. Slovník (v souladu s většinovou praxí) nenabízí informace k dělení slov, což pro uživatele znamená omezení při produkci psaných textů. Protože odborná komunikace mívá kromě psané formy i formu mluvenou, musí slovník uživatelům poskytnout alespoň základní informace k výslovnosti. Nutným minimem je značení přízvuku u všech německých lexémů a fonologická transkripce u těch položek, kde hrozí chyby nebo pochybnosti ze strany českého mluvčího (*Emaile, Jeton, Podsol, Viper*), a to ideálně jak v německo-české, tak česko-německé části. NČA rezignuje na obojí.

2.5 Gramatické údaje

Uživatelé NČA uvítají, že slovník uvádí gramatické informace k německým lexémům jak v německo-české, tak česko-německé části. Tyto informace jdou přitom nad rámec pouhé indikace gramatického rodu, což je víc, než nabízí mnohé jiné podobné slovníky. I zde ale uživatelé musí počítat s nepřesnostmi danými nezohledněním úzu. V německo-české části se např. uvádí, že substantiva *Profilierung, Verkalkung, Verbuschung* aj. netvoří množné číslo (-, 0). V německém korpusu DeReKo⁴ však formy plurálu najdeme v množství 66 a 120, resp. 10 výskytů. Korpusová analýza zde pak u plurálových forem ukazuje zpravidla na novou složku významu, popř. nové užití lexému – např. *Verbuschung* kromě „zarůstání křovinatým porostem“ [+proces] znamená i „křovinatá plocha/plocha porostlá křoviny“ [+výsledek], srov. užití ve větách typu „Künftige Schwerpunkte sind dort unter anderem Zurückdrängen von Verbuschungen sowie Renaturierung in einem Feucht- und in einem Niedermoorgebiet.“ (DeReKo, RHZ97/FEB.16244 Rhein-Zeitung, 27.02.1997; Loki Schmidt schickte - signierte Wand-Teller). Nezohlednění gramatických charakteristik inventarizovaných položek vede ke zkreslení užití lexému.

⁴ Das Deutsche Referenzkorpus DeReKo (© Institut für Deutsche Sprache in Mannheim), dostupný z <http://www.ids-mannheim.de/kl/projekte/korpora/> [20.10.2011]. Korpus obsahuje cca 4,3 miliard textových slov.

2.6 Ekvivalentace, doklady užití a zachycení lexikálních vztahů

Chybějící opora v paralelním korpusu mívá za důsledek nežádoucí redukci překladových ekvivalentů. Nejinak je tomu i u NČA – např. u *Jenseits* se uvádí ekvivalenty *záhrobí* a *onen svět*, rešerší v InterCorpu⁵ se lze ale dobrat i dalších ekvivalentů, např. *druhá strana*, *posmrtný život*, *záhrobní svět* a *věčnost*, z nichž všechny mohou být i pro uživatele odborného slovníku relevantní, mj. za účelem stylistické variace textu, především u polotermínů nebo netermínů, když už je slovník inventarizuje. Skutečnost, že „[p]říklady užití ve slovníku obsažených termínů v německých slovních spojeních se neuvádějí (...)“ (s. 5), kontrastuje s potřebami jeho uživatelů. Příkladová spojení mají totiž nejen např. funkci dokladovou, čímž mohou napovědět mnohé o syntaktickém chování daných lexikálních jednotek, ale i funkci výkladovou. Ta nalezne uplatnění u položek typu *Langsax/dlouhý sax*, *kaptorga/Kaptorge*, u kterých nelze předpokládat, že každý uživatel slovníku ví, co znamenají, a přesto u nich vysvětlení chybí. Překlad by měl být v ideálním případě od vysvětlujícího komentáře odlišen i graficky, v NČA tyto dva typy údajů splývají (srov. *Edda*). Kumulativní heslové statě bez vhodných příkladů či doplňujících komentářů kladou českým uživatelům, kteří se při produkci textu v němčině nemohou opřít o rozvinutou jazykovou kompetenci rodilého mluvčího, do cesty četné nástrahy především v česko-německé části. Stojí-li u *rozvoj* vedle sebe bez jakéhokoli dalšího komentáře či příkladů ekvivalenty *Entfaltung*, *Entwicklung*, *Aufschwung* a *Fortgang*, sugeruje se tím vzájemná zaměnitelnost těchto lexémů, což neodpovídá skutečnosti. Např. v případě páru *Aufschwung* a *Entfaltung* se jedná o dvě poměrně ostře ohraničená a zřídka kdy zcela libovolně zaměnitelná synonyma s odlišnou kolokabilitou. *Aufschwung* se vztahuje hlavně na jevy ekonomicko-hospodářského rázu (podobné kookurenční profily mají *Preisanstieg*, *Boom*, *Konjunktur* apod.), zatímco *Entfaltung* (podobné kookurenční profily mají *Unverletzlichkeit*, *Grundrecht*, *Meinungsfreiheit*, resp. *Intelligenz*, *Kreativität*, *Phantasie*) patří přednostně do diskurzu práva, resp. tematicky se dotýká oblasti osobnostního, intelektuálního vývoje jedince.⁶ Příklady užití musí být i v odborném slovníku neopomenutelnou součástí heslové statě. Většina autorů německo-českých terminologických slovníků tento

⁵ InterCorp, projekt paralelních korpusů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, dostupný z <http://ucnk.ff.cuni.cz/intercorp/> [20.10.2011]

⁶ Srov. modul CNS (Contrasting Near Synonyms) v rámci kookurenční databanky CCDB (Belica, Cyril: Kookurrenzdatenbank CCDB. Eine korpuslinguistische Denk- und Experimentierplattform für die Erforschung und theoretische Begründung von systemisch-strukturellen Eigenschaften von Kohäsionsrelationen zwischen den Konstituenten des Sprachgebrauchs. © 2001-2007 Institut für Deutsche Sprache, Mannheim), dostupný z <http://corpora.ids-mannheim.de/ccdb/> [20.10.2010]. K definici pojmu kookurenčního profilu a velmi podrobnou analýzu lexikálních vztahů na základě CCDB viz Marková, 2011.

fakt ignoruje, v důsledku čehož zde mezi potřebami překladatelů a terminografickou praxí zeje hluboká propast. Z hlediska stylisticko-pragmatického značení ekvivalentů postupuje NČA nedůsledně – srov. např. heslovou stať *žena* v česko-německé části a chybějící značení ekvivalentu *Weib* (zastarale nebo hanlivě či neformálně oproti neutrálnímu *Frau*). Proč/Jak taková opomenutí mohou poznamenat komunikaci, je zbytečné zde blíže rozebírat.

3. Závěr – návrhy řešení

NČA, stejně jako řada dalších německo-českých terminologických slovníků na našem trhu, nesplňuje standardy, jež by měly být u terminografických děl dnešní doby samozřejmostí. Ke zlepšení stavu německo-české terminografie mohou přispět následující kroky:

1. Je třeba se vzdát mylné představy, že ke psaní kvalitních překladových terminologických slovníků stačí být odborníkem daného oboru a dobře ovládat příslušné jazyky. Přes specifika terminologických subsystémů jazyka nepředstavují odborná lexika nic, co by mělo být kompletně vyňato z okruhu zájmů jazykovědců a předáno k exkluzivnímu praktickému zpracování pouze odborníkům daných oborů – iritující lexikografická faux pas popsaná např. i v této stati jsou zhusta důsledkem absence odborného lingvistického dohledu profesionálních lexikologů a lexikografů. Vypracování morfémových hesel (tj. heslových statí slovotvorných prostředků, srov. např. *Octa-/Okta-*, *Hydro-/hydro-* apod. relevantní v terminologii chemie), popis gramatických vlastností lexémů nebo strukturace významu apod. patří mezi problémy, které jsou často tvrdým oříškem pro samotné lexikografy, natož pak pro laiky. Má-li terminologický slovník hladce sloužit svému účelu, musí vycházet ze **spolupráce mezi experty daného oboru a lingvisty**.⁷ Že při tom dochází nezřídka ke vzniku třecích ploch mezi oběma skupinami (srov. Vachková – Kommová, 2008, s. 217), je pochopitelné. Řešením je diskuse a hledání kompromisů přijatelných pro obě strany. To vše je součástí mnohem širší problematiky, která zde ale může být zmíněna jen velmi okrajově – na českých základních a středních školách se ve vyučování se slovníky takřka nepracuje, lexikografické semináře v učebních plánech univerzit figurují spíše sporadicky, neexistuje žádné specializované centrální výcvikové středisko pro výchovu mladých slovníkářů; široká veřejnost zpravidla neví, co to lexikografie je. Za těchto podmínek je jasné, že zdejší slovníková kultura nemůže být srovnatelná se situací v zemích, jako je Francie nebo Velká Británie, popř. Nizozemí.⁸

⁷ Na tuto skutečnost upozornili již před delší dobou např. H. Bergenholtz, U. Kaufmann či V. Dovalil (viz Bergenholtz, 1994; Kaufmann, 1998; Dovalil, 1998). Nedobrá praxe soliterních kompilátorů bez opory v lexikologickém a lexikografickém vědění však trvá dál.

⁸ Srov. činnost nizozemské státní Komise pro lexikografické mezijazykové zdroje (Commissie voor Lexicografische Vertaalvoorzieningen/Committee for Lexicographical Interlingual Resources) pod vedením prof. W. Martina (Vrije Universiteit/Free University

2. Terminologické slovníky musí začít svým uživatelům nabízet **komplexní jazykový servis** opírající se o využití moderních korpusových nástrojů. Zkompilovat seznam slov v jednom jazyce a jednoduše k němu přidat ekvivalenty z druhého jazyka je postup hrubě nerespektující potřeby uživatelů terminologických slovníků. Ti potřebují kromě samotných ekvivalentů i gramatické údaje (v ideálním případě na obou stranách) k jednotlivým lexémům, údaje ke kolokabilitě, zasítní inventarizovaných jednotek do lexikálních vztahů či údaje k výslovnosti a pravopisu. I odborný překladový slovník má usilovat o co nejvšestrannější popis slovní zásoby – neexistuje žádný důvod, aby nároky kladené na terminologický slovník byly v tomto ohledu nižší než nároky kladené na překladový slovník obecný.

3. Současnou převážně tištěnou produkci je nutné do budoucna nahradit primárně elektronickými slovníky ve formě **terminologických databank**, které umožní propojení slovníku s dalšími zdroji, např. encyklopediemi a pravidelně rozšiřovanými paralelními korpusy obsahujícími oborově relevantní texty.⁹

První dva body beze zbytku splnil *Chemický slovník německo-český* Mgr. J. Kommové (srov. pochvalné recenze E. Čonosové a P. Dvořáčka), který v rámci (nejen) německo-české terminografie v mnoha ohledech stanovil nové standardy. Jeho zatím poměrně skromný dopad na naši slovníkářskou praxi jde na vrub mj. i velmi slabé propagaci slovníku ze strany samotné autorky, popř. nakladatelství. Že vlajková loď současné německo-české terminografie nemá vlastní webové stránky s podrobnými informacemi ke své koncepci¹⁰ nebo třeba ukázkami heslových statí ani v říjnu roku 2011, tedy plných šest (!) let po svém vydání, je každopádně důvodem ke kritické sebereflexi týmu, který za vznikem slovníku stojí.

Kritika vyjádřená v této stati v žádném případě neznamena, že bych nedovedl nebo nechtěl ocenit práci autorů dnešních terminologických slovníků (v mnoha případech snad přiléhavěji jednoduchých glosářů). Je však třeba si uvědomit, že (a) současná německo-česká produkce v této oblasti v naprosté většině případů silně pokulhává za aktuálními metodologickými trendy v oboru a že (b) slovníky zpravidla nabízejí pouze placené služby, a jejich uživatelé proto oprávněně očekávají servis, který bude v souladu s jejich potřebami a na úrovni doby.

Amsterdam), která vládě Nizozemí a Flander poskytuje poradenství v oblasti bilingvní lexikografie, resp. definuje a koordinuje její politiku v této oblasti. Vláda tak při vzniku slovníků s nizozemštinou jakožto jedním z jazyků hraje roli aktivního metafaktorů a nepůsobí jen jako pasivní sponzor jednotlivých projektů (podrobněji viz Martin, 2008). Podobnou instituci si jistě lze představit i v České republice. Přispěla by nejen k rozvoji zdejší dvojjazyčné lexikografie, ale i k péči o češtinu jakožto tzv. malý jazyk. To by přitom bylo v souladu se záměry Evropské rady, mezi jejíž přední cíle v oblasti jazykové politiky patří udržení a rozvoj rozmanitosti kulturního života na základě znalostí národních a regionálních jazyků (viz GER, 2001, s. 14ff.).

⁹ Ke konceptu tzv. *leximats* (multifunkční lexikografické on-line nástroje) srov. především Tarp (2008) nebo Verlinde et al. (2009).

¹⁰ Ke koncepci slovníku viz podrobně Vachková, 2011 nebo Vachková – Kommová, 2008.

Prostor pro zlepšení je zde v těchto ohledech bohužel výrazně větší, než by bylo milé.

Literatura a prameny

(a) slovníky

Kommová, J. (2005): *Chemický slovník německo-český* (Chemisches Wörterbuch Deutsch-Tschechisch), Praha: Karolinum, ISBN 80-246-1032-9.

Košnar, L. (2010): *Německo-český a česko-německý archeologický slovník* (Archäologisches Wörterbuch Deutsch-Tschechisch/Tschechisch-Deutsch), Praha: Karolinum, ISBN 978-80-246-1757-2 (= NČA)

Terell, P. et al. (1999): *Pons-Collins Großwörterbuch Deutsch-Englisch/Englisch-Deutsch*, 4. vyd., Stuttgart, München, Düsseldorf, Leipzig: Ernst Klett Verlag

(b) vědecká literatura

Bergenholtz, H. (1994): Zehn Thesen zur Fachlexikographie, in: Burkhard Schaefer/Henning Bergenholtz (vyd.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*, Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 43–56.

Čonosová, E. (2007): (recenze) *Chemický slovník německo-český*, in: *Časopis pro moderní filologii*, roč. 89, č. 1, s. 48–50.

Dovalil, V. (1999): Deutsch-tschechische und tschechisch-deutsche juristische Wörterbücher, in: *AUC, Germanistica Pragensia XV*, Praha: Karolinum, s. 97–101.

Dvořáček, P. (2005): (recenze) *Chemický slovník německo-český*, dostupné na <www.jtpunion.org/spip/IMG/rtf/78_CHEM_SL_rec.rtf> [7. 10. 2010].

GER (2001) = Der Gemeinsame europäische Referenzrahmen in seinem politischen und bildungspolitischen Kontext, in: *Europarat/Rat für kulturelle Zusammenarbeit: Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen*. Council for Cultural Co-operation. Educational Committee. Modern Languages Division, Strassbourg, übers. von Quetz, J. et al., hrsg. von Goethe-Institut Inter Nationes, der ständigen Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland (KMK), der Schweizerischen Konferenz der Kantonalen Erziehungsdirektoren (EDK) und dem österreichischen Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Kultur (BMBWK), Berlin – München – Wien – Zürich – New York: Langenscheidt, s. 14–20.

Kaufmann, U. (1998): Wörterbücher mit und ohne Zusammenarbeit zwischen Lexikographen, Sprach- und Fachexperten, in: *Symposium on Lexicography VIII* (Lexicographica Series Maior 90), Tübingen: Max Niemeyer Verlag, s. 199–207.

Marková, V. (2011, v tisku): *Synonyme unter dem Mikroskop: Eine korpuslinguistische Studie*. Tübingen: Narr.

Martin, W. (2008): On the Construction of Bilingual Dictionaries: The Policy of the CLVV, in: Vachková, M. (vyd.): *Beiträge zur bilingualen Lexikographie*, Praha: Karlova univerzita, Filozofická fakulta, s. 83–103.

Tarp, S. (2008): *Lexicography in the Borderland between Knowledge and Non-Knowledge*, Tübingen: Niemeyer.

Verlinde, S. – Leroyer, P. – Binon, J. (2009): Search and You Will Find. From Stand-Alone Lexicographic Tools to User Driven Task and Problem-Oriented Multifunctional Leximats, in: *International Journal of Lexicography*, roč. 23, č. 1, s. 1–17.

Vachková, M. (2011): *Das große akademische Wörterbuch Deutsch-Tschechisch. Ein erster Werkstattbericht*, Peter Lang (v tisku).

Vachková, M. – Kómmová, J. (2008): Fachwortschätze im allgemeinen Deutsch-tschechischen Wörterbuch, in: Vachková, M. (vyd.): *Beiträge zur bilingualen Lexikographie*, Praha: Karlova univerzita, Filozofická fakulta, s. 205–220.

(c) Jazykové korpusy

Das Deutsche Referenzkorpus DeReKo (© Institut für Deutsche Sprache in Mannheim), dostupný z <http://www.ids-mannheim.de/kl/projekte/korpora/>

Belica, C.: Kookkurrenzdatenbank CCDB. Eine korpuslinguistische Denk- und Experimentierplattform für die Erforschung und theoretische Begründung von systemisch-strukturellen Eigenschaften von Kohäsionsrelationen zwischen den Konstituenten des Sprachgebrauchs. © 2001-2007 Institut für Deutsche Sprache, Mannheim; dostupné z <http://corpora.ids-mannheim.de/ccdb/> [20.10.2011]

InterCorp, projekt paralelních korpusů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, dostupný z <http://ucnk.ff.cuni.cz/intercorp/> [20.10.2011]

Tři německé databáze neologismů¹

Michaela Lišková

Abstrakt: Moderní neografie se zaměřuje nejen na zpracování dat, ale i na rychlý přístup k nim. V článku jsou představeny tři online přístupné německé databáze nových lexikálních jednotek. *Neologismenwörterbuch* poskytuje detailní a promyšleně strukturované lingvistické informace o vybraných neologismech včetně neosémantismů. Databáze *Wortwarte* zásluhou automatizace vyhledávání pravidelně dokumentuje velké množství nových lexémů (neologismů a okazionalismů, nikoli neosémantismů). Přidány jsou pouze základní lingvistické údaje, výklad významu chybí, avšak lze jej vyvozovat z uváděných širokých kontextů. Projekt *Szenesprachenwiki* díky zapojení široké veřejnosti umožňuje zaznamenávat nové lexémy i významy z mnoha oblastí lidské činnosti, nevýhodou je méně kvalitní lexikografické zpracování. Lexikografické databáze nijak nebrání vydávání tradičních tištěných slovníků, koexistují ve vzájemné provázanosti.

Klíčová slova: neografie, lexikální databáze, neologismus, okazionalismus, neosémantismus

Široká veřejnost jeví o novinky ve slovní zásobě velký zájem. Novináři, překladatelé, učitelé, studenti češtiny jako cizího jazyka, tvůrci překladových slovníků a další uživatelé jazyka potřebují co možná nejpřesnější údaje nejen o obsahové a formální stránce nového lexika, ale i o jeho stylových a komunikačních charakteristikách. Moderní lingvistika věnuje neologismům jako svébytnému objektu lingvistického výzkumu nemalou pozornost; ve snaze nabídnout rychlý a snadný přístup k relevantním informacím se budují online přístupné databáze neologismů.

V tomto směru stojí za pozornost tři německé databáze neologismů, umožňující pokročilé strukturování jazykového materiálu a doplňování nově zpracovaných hesel. V elektronickém prostoru netřeba usilovat o pokud možno co nejvyšší zhuštění textového odstavce, jak tomu bývá u tištěných slovníků. Díky tomu mohou být lingvistické informace uspořádány přehledněji, s větší mírou explicitnosti. Cíle a metodiky zpracování materiálu v těchto neografických projektech jsou různé. Na jedné straně se setkáváme s úsilím o maximální lingvistickou propracovanost relativně malého počtu hesel, na straně druhé je akcentována snaha po co nejúplnějším zaznamenání nových lexikálních jednotek s malou mírou přidaných lingvistických informací. V následujících řádcích představíme německé projekty **Neologismenwörterbuch** a **Wortwarte**, reprezentující uvedené protilehlé přístupy ke zpracování nového lexika, a svébytný projekt **Szenesprachenwiki**. Tyto projekty mohou sloužit jako inspirace pro budoucí veřejně přístupnou databázi českých neologismů, jejíž vybudování plánuje oddělení současné lexikologie

¹ Příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru ÚJČ AV ČR, v. v. i., *Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století* (AV0Z90610521).

a lexikografie Ústavu pro jazyk český. Elektronická databáze pochopitelně nijak nebrání vydávání tradičních tištěných slovníků, ba naopak významně usnadňuje redakční předtiskové úpravy i přípravu specializovaných studií, kupř. snadným seříděním položek podle stylistického kvalifikátoru, slova z poznámky, oboru atd. V nejbližší budoucnosti elektronické databáze tištěné příručky nenahradí, ale budou koexistovat ve vzájemné provázanosti.

Ústav pro německý jazyk (Das Institut für Deutsche Sprache, dále IDS) v Mannheimu² provozuje Online informační systém pro slovní zásobu němčiny (Online-Wortschatz-Informationssystem Deutsch, OWID, <http://www.owid.de/>). Je to portál pro vědeckou lexikografii založenou na korpusových datech. Skládá se ze čtyř vzájemně přístupných modulů: *elexiko* (online slovník současné němčiny), *Feste Wortverbindungen* (Ustálená spojení slov), *Diskurswörterbuch 1945–55* (Slovník diskursu v letech 1945–55) a *Neologismenwörterbuch* (Slovník neologismů, viz <http://www.owid.de/Neologismen/index.html>). Neologický modul nabízí relativně malý počet (méně než tisíc) detailně popsaných neologismů. Materiálovou základnu tvoří speciální korpus doplněný o cílenou excerpci (plný seznam zdrojů je k dispozici na webových stránkách projektu). Online prezentace neologismů vychází z prvního velkého neologického slovníku němčiny, vydaného roku 2004: Herberg, D., Kinne, M., Steffens, D.: *Neuer Wortschatz. Neologismen der 90er Jahre im Deutschen*.³ Zpracování lexikálních inovací je jedním z kontinuálních úkolů IDS, jeho vedením je pověřena Doris Steffensová.

Jak vypadá mikrostruktura neologické databáze? Údaje o lexému jsou rozděleny do dvou hlavních skupin: 1. Údaje přesahující význam (*Lesartenübergreifende Angaben*) a 2. Údaje vztahené k významu (*Lesartenbezogene Angaben*). V první skupině – Údaje přesahující význam – se nachází lemma, typ neologismu (nový lexém / neosémantismus; v budoucnu mají přibýt také nová víceslovná spojení⁴). Dále je vždy uvedena zkratka (např. u *Political Correctness* – PC, P. C.) nebo plné znění zkráceného výrazu (např. u *SUV* – *Sport Utility Vehicle*). V nabídce je i prokliknutelný graf s rozložením četnosti výskytu lexému v průběhu času. Lze se poučit o dělení slova a jeho výslovnosti (formou fonetické transkripce, nikoli spuštěním nahrávky), případně o dalších způsobech psaní slova, ať normativních, nebo nenormativních. Následují podrobné

² O mannheimském Ústavu pro německý jazyk, webové prezentaci výstupů z jeho projektů na www.ids-mannheim.de i o projektu *Szenesprachen* (dříve pod tímto názvem) píše J. Šimandl v článku *Jazykověda a jazykové poradenství v Mannheimu aneb Jak se uskutečňují lingvistické sny*. In: *Naše řeč* 1, ročník 85, 2002, s. 37–41.

³ Herberg, D. – Kinne, M. – Steffens, D. (2004): *Neuer Wortschatz. Neologismen der 90er Jahre im Deutschen*. Spolupráce Elke Tellenbach a Doris al-Wadi. Schriften des Instituts für Deutsche Sprache 11. Berlin/New York: de Gruyter, 393 s. ISBN: 3-11-017750-1.

⁴ V databázi ale již nalezneme citátové výpůjčky z angličtiny, jako jsou: *Baggy Pants*, *Daily Soap*, *Daily Talk*, *Functional Food*, *Generation Golf*, *Late Night*, *Late Show*, *Personal Trainer*, *Political Correctness*.

slovotvorné údaje (u vícevýznamových slov mohou být zařazeny až do druhé sekce, a to vždy k příslušnému významu).

Ve druhé skupině – Údaje vztahené k významu – jsou data tříděna dále do tří oddílů: Význam a použití, Gramatika a Další informace. Předsunuty jsou ještě dvě položky, a to stručně formulované významy heslového slova (pomocí klíčových slov z definice, např. *aldizace* – „snižování úrovně“; *pad* – „kosmetický tampon“, „ochrana těla“, „podložka pod myš“), které jsou prokliknutelné na podrobné zpracování daného významu,⁵ a slovní popis časového výskytu (např. používá se od počátku 90. let 20. stol., od konce 90. let 20. stol., od konce roku 1997, od roku 2000; tyto formulace nevylučují, že daný lexém nebyl ojediněle užíván i dříve).

V oddíle Význam a použití (Bedeutung und Verwendung) se nejprve uvádí definice významu. Následují doklady, které plní vícero funkcí: mají ilustrovat výskyt slova z hlediska sledovaného období, jeho významu, typického použití a gramatických forem. Vybírá se asi 10 citátových příkladů (ale především u sloves bývá jejich počet vyšší), je uveden zdroj a datum. Když se v dokladech ukáže, že se slovo vyskytuje s vysokou frekvencí ve spojitosti se slovem jiným, je to komentováno v poznámce, např. *Ins* se používá vždy v kombinaci s *Outs*; výraz *Intranet* se používá často v kombinaci s výrazem *Internet*. Užitečným doplňkem jsou také typická užití slov podle částých dokladů z korpusu (tzv. kontextoví partneři, Kontextpartner). Přestože tato kolonka není vyplňována obligatorně, u většiny hesel krátké doklady typického užití najdeme, např. pro výraz *Donut*: *einen Donut essen, Donuts kaufen, Donuts anbieten, süße Donuts*. Velkou předností multimediální databáze je možnost doplnit slovní definici obrázkem (např. u hesel *Bagel, Donut, Rollator, Skate, Tamagotchi, Wakeboard*). Užití obrázků není samoúčelné, nové lexikální jednotky ve velké míře označují nové skutečnosti, které si uživatel podle pouhého popisu nemusí dokázat dost dobře představit.

Dále jsou uvedeny výrazy „spřízněné významem“ (sinnverwandte Ausdrücke), neologismy s paradigmatickým vztahem k heslovému lexému. V nabídce jsou (jsou-li doložena) synonyma, antonyma, hyponyma, hyperonyma a kohyponyma, např. k heslu *Gentomate* je synonymum: *Antimatschtomate*, kohyponyma: *Genmais, Gensoja* a hyperonyma: *Designerfood, Genfood, Genlebensmittel* a *Novel Food*. Mezi spíše zřídka vyplňované kolonky patří citové zabarvení (např. klišovitě označení *Jammerossi* nese negativní emoce, v desetiletí po sjednocení Německa užíváno jako nadávka), komunikační situace (uvádějí se omezení v užívání, např. převážně v mluvené řeči), textová specifika (např. *all-inclusive* především v cestovních prospektech a cestovních informacích; *Allzeithoch* především ve věcných textech jako burzovní

⁵ Při prokliku do karty kteréhokoli významu jsou dobře viditelné odkazy na významy zbývající. Významy nejsou číslované.

zpravodajství), sociolekt (např. *chillen*, *DJing*, *DJane* – mluva mládeže; *Cocooning* – profesní mluva), styl (např. hovorový, nedbalý).

V oddíle Gramatika (Grammatik) jsou soustředěny informace vztahující se k morfologickým a syntaktickým aspektům slova. V databázi jsou zastoupeny tyto slovní druhy: podstatná jména, přídavná jména, slovesa, příslovce a citoslovce; ke každému z nich (s výjimkou citoslovcí) jsou uváděny další specifické údaje. U podstatných jmen je určován rod (s případným komentářem, např. *Notebook* neutrum, zřídka maskulinum), deklinace (tvary pro genitiv singuláru, nominativ plurálu; užívá-li se slovo obvykle / výhradně v singuláru nebo plurálu). V rodě a skloňování se zejména u anglicismů často ukazují rozdíly mezi korpusovými doklady a slovníkovými daty: v korpusu je – kvůli nejistotě uživatelů ohledně použití lexému – větší bohatství forem než ve slovnících. V takových případech je doplněn komentář, např. *Couchpotato* – mužský rod doložen v korpusu, ale ne ve slovnících. U přídavných jmen se uvádí, zda jsou sklonná / nesklonná, tvary komparativu a superlativu (nebo že nelze stupňovat) a syntaktická funkce (např. atributivní, predikativní, adverbialní). Slovesa jsou dělena na silná, slabá a kolísavá, uváděny jsou konjugační tvary pro préteritum, participium perfekta, pomocná slovesa pro tvoření perfekta (*sein* nebo *haben*) a pasivum (lze / nelze utvořit). Vyskytují-li se v konjugaci nepravidelnosti (zpravidla pod vlivem angličtiny), jsou okomentovány. Nechybí ani údaje o valenci („syntaktickém okolí“, Syntaktische Umgebung): jsou uváděny obligatorní a v závorkách také fakultativní aktanty, např. *etwas / jemand toppt etwas, jemand toppt jemanden; jemand klickt (irgendwohin), jemand klickt sich (von irgendwoher) irgendwohin*. U příslovcí nalezneme poučení o jejich syntaktické funkci (např. atributivní v postnominálním postavení, predikativní, adverbialní).

Příklady je ilustrována slovotvorná produktivita nového lexému. Počet odvozenin a zkratk nebývá velký, naproti tomu složených slov může být opravdu hodně a příklady je třeba redukovat (zde je situace odlišná od češtiny, v níž je skládání méně významné než odvozování). U složenin se uvádí, jestli se v nich heslové slovo objevuje jako určované, nebo jako určující, příp. s jakou četností.⁶ Např. *Luder* – *Zusammensetzung: häufig als Grundwort, z.B. in Boxenluder, Partyluder, Spindluder, Teppichluder, häufig als Bestimmungswort, z.B. in Luderauftritt, Luderimage, Luderliga*.

Posledním oddílem jsou Další informace (Weitere Informationen). Sem patří údaje o tom, z jakého jazyka lexém pochází, např. z angličtiny (*Gate*), japonštiny (*umami*), latiny (*Portal*) nebo sanskrtu (*Avatar*). Mezi britskou a americkou angličtinou se rozlišuje pouze výjimečně (např. *Donut*). Označují se kalky (doslovné překlady přejatých slov), např. *Schurkenstaat* z angl. *rogue state*, i částečné kalky, např. *Pop-up-Buch* z angl. *pop-up book* (přeloženo slovo

⁶ Škála četností je čtyřstupňová: zřídka – po 3 různé složeniny (neutrálně – bez označení), často – více než 20 různých dokladů, velmi často – více než 100 různých dokladů.

Buch z angl. book). Klasifikovány jsou také pseudoanglicismy, např. *Basecap* – odpovídající anglické označení je *baseball cap*. Mohou se uvádět věcné, historické a encyklopedické informace o slově, nechybí ani poznámky týkající se jazykové kritiky, mj. zařazení neologismu mezi Slova roku (viz <http://www.unwortdesjahres.net/>), resp. „Neslova“ roku; informace, že se slovo v úzu neprosadilo; je často terčem jazykové kritiky, avšak přesto se užívá atd. V kolonce doloženost ve slovnících nalézáme výčet slovníků (nakladatel, název slovníku a rok vydání), v nichž je lexém doložen. Položka doplňující údaje umožňuje přímé prokliknutí do internetové encyklopedie Wikipedia (např. u hesla *Youngtimer*).

Značné usnadnění práce s jazykovým materiálem představuje možnost rozšířeného vyhledávání. Lze vytrdit např. neosémantismy; neologismy, které se začaly používat na konci 90. let; slova ze zvoleného slovního druhu, kupř. všechna slovesa; slova zakončená na *-ing* atd.

Cenným příspěvkem k dokumentaci vývoje německé slovní zásoby je projekt **Wortwarte** (Slovní hlídka⁷, <http://www.wortwarte.de>), který pod vedením **Lothara Lemnitzer**a provozuje Berlínsko-braniborská akademie věd (Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften). Nese podtitul „Slova dneška a zítřka. Sbíрка neologismů“ a je integrován do Digitálního slovníku německého jazyka 20. století (Das digitale Wörterbuch der deutschen Sprache 20. Jahrhunderts, <http://www.dwds.de>). S malými výjimkami jsou každý den zveřejňována nová slova, která jsou vyhledávána s vysokou mírou automatizace. Pomocí specializovaného softwarového nástroje jsou procházeny mediální texty z internetových portálů, zpravodajských agentur, novin, časopisů a přepisy rozhlasového vysílání, u nichž se očekává vyšší míra jazykové kreativity (plný seznam zdrojů je k dispozici na webových stránkách projektu, patří sem např. *Der Spiegel*, *die Zeit*, *die Welt*, *Financial Times Deutschland*, *Rheinische Post*). Lexémy z tohoto „internetového korpusu“ jsou porovnávány se seznamem slov z Německého referenčního korpusu (Deutsches Referenzkorpus, DeReKo, <http://www.ids-mannheim.de/kl/projekte/korpora/>). Shodné jednotky jsou vytrženy a zbývají: slova, která jsou napsána chybně nebo jinak, než je obvyklé (např. *Betel-Nuss* místo *Betelnuss*); běžná nebo dobře známá slova, která se náhodou neocitla v textech referenčního korpusu; slova z mluvené řeči, jejichž způsob zápisu není dosud ustálen (např. *boahh*, *iiiih*); nově utvořená slova. Předmětem zájmu Wortwarte jsou pouze nově utvořená slova. Vzhledem ke způsobu práce je zřejmé, že jsou zaznamenávány výhradně formálně nové lexémy, nikoli neosémantismy. Není dost dobře možné rozlišovat ani mezi vlastními neologismy a okazionalismy, neboť teprve čas ukáže, které lexémy

⁷ Název projektu užívá analogie s názvy jako *Wetterwarten* a *Sternwarten* (meteorologické stanice a hvězdárny, observatoře). Podobně jako patří k úkolům meteorologických stanic sledování vývoje počasí a informování o něm, patří k úkolům Wortwarte sledování vývoje německé slovní zásoby a informování o ní. Autoři nejsou *strážci* německého lexikonu, ale pouhými pozorovateli; interpretaci svých pozorování prý rádi přenechají jiným.

projdou procesem lexikalizace a které zase brzy upadnou v zapomnění. Přesto jsou ze zbývajících slov – podle subjektivního hodnocení zpracovatele – ještě vyřídovány „nezajímavé“ okazionalismy. Z více než tisíce slov tak k publikování zůstává cca dvacet.⁸

Nové lexémy lze řadit několika způsoby: podle data (od roku 2000 dodnes), abecedně a tematicky. Uplatňují se tyto tematické kategorie: obecné; motorismus a doprava, vzdělání, biotechnologie, výživa, televize a kino, volný čas a sport, společnost, zdraví, informační technologie, umění, média, medicína, móda, hudba, politika, právo, jazyk, technika, telekomunikace, životní prostředí, ekonomika, věda.

Vedle hesla v základní podobě je uveden slovní druh, resp. rod podstatného jména, u podstatných jmen jsou přidány ještě koncovky genitivu singuláru a nominativu plurálu. Následuje zařazení do tematické kategorie a nabídka prokliknutí do internetového vyhledávače Google nebo internetové encyklopedie Wikipedia.⁹ Výklad významu není zpracován, lze jej vyvozovat z uvedeného kontextu, který bývá dostatečně široký (několik vět před lemmatem i za ním). Posledním údajem je internetový odkaz na zdroj.

Výhodná je možnost sledování novinek pomocí RSS kanálu.¹⁰

Szenesprachenwiki (<http://szenesprachenwiki.de/>) je společným projektem nakladatelství Duden a společnosti zabývající se sociálními změnami Trendbüro. Tento online přístupný soubor neologismů obsahuje 2402 hesel¹¹ z jednotlivých „Szenesprachen“ neboli „jazyků“ různých oblastí života, mluv subkultur, zde: práce a zaměstnání, krása a móda, zdraví a fitness, hudba a popkultura, partnerství a přátelství, odpočinek a noční život, společnost a politika, škola a univerzita, životní styl a bydlení, dovolená a cestování, sport a volný čas, počítače a technika, jídlo a pití, hry a síť.

Autory hesel nejsou jazykovědci, nýbrž běžní uživatelé jazyka. Tato skutečnost s sebou pochopitelně nese nevýhodu v podobě nedokonale zpracovaných lexikografických údajů, na druhé straně přináší i výhody, mezi něž lze počítat např. velký počet lexémů z nejrůznějších oblastí lidské činnosti

⁸ Např. dne 18. 4. bylo přidáno 15 neologismů, 19. 4. – 24, 20. 4. – 25, 21.4. – 19, 22. 4. – 23; 23. 4. bylo publikováno těchto 19 lexémů: *abcashen*, *Alternativboulevard*, *Bettellook*, *Biotier*, *Designmacke*, *Eigenheimsiedlungsidyll*, *Fernsteuerungsdienst*, *Grundtaste*, *Hinterherhinkgesellschaft*, *Medienpause*, *Nebenszenario*, *Ortungsdatenbank*, *Passivitätsmodus*, *Spieleverwaltungsapp*, *Standortdienstspezialist*, *Vielguckerinnenbrille*, *Wandlerbox*, *Wundersucht*, *Zeitbude*.

⁹ Není zaručeno, že hledané heslo bude už ve Wikipedii zpracováno, naopak je běžné, že aktuální neologismy ještě tato encyklopedie neobsahuje.

¹⁰ Technologie RSS umožňuje zasílání novinek z webových stránek na zadanou e-mailovou adresu.

¹¹ Platné k 13. dubnu 2011; počet hesel v čase narůstá (29. 12. 2010 bylo zveřejněno 2344 hesel).

včetně – byť často neobratně formulovaného – výkladu významu a exemplifikace.¹²

Projekt má zajímavé designové zpracování, které je podepřeno rychlým a spolehlivým technickým zázemím. Úvodní stránka zobrazuje sekce v podobě různobarevných kruhů nestejné velikosti. Jejich rozměry se upravují podle toho, kolik hesel se v dané sekci nachází (čím hojněji zastoupená sekce, tím větší kruh; v současnosti nejvíce hesel obsahuje sekce odpočinek a noční život – 349, nejméně dovolená a cestování – 35). Hesla lze třídit nejen podle sekcí, ale i podle abecedy nebo dalších kritérií: je možné procházet záznamy nejnovější, nejoblíbenější či nejprohlíženější. Doplnkovým, hravým způsobem prohlížení jsou Konfetti (konfety), při němž se hesla v podobě barevných puntíků pohybují („sypou“) po obrazovce v rytmu ambientní hudby a přeskupují se do různých obrazců. Při kliknutí na náhodný puntík (v pohybu není cílený výběr možný) se zobrazí zkrácený heslový odstavce.

Výstavba databázového odstavce je jednoduchá. Heslo je přiřazeno do odpovídající sekce (Szenesprache), např. heslo *webben* do sekce počítače a technika. Dále se vyplňuje slovní druh, a to v mezinárodní i národní podobě, např. Verb (Tunwort); neurčují se zkratky nebo slovní spojení, v těchto případech se objevuje popisek „jiné“. Jak již bylo naznačeno, výklad významu není vždy bezchybný: hesla stejného typu nejsou zpracována stejně, v definicích působí rušivě zbytečná slova, nebo naopak vysvětlení není dostatečné. Objevují se i jiné prohřešky, např. u slovesa *webben* je výklad i exemplifikace k podstatnému jménu *Webben* („Bedeutung: Benutzen und Verstehen des Internets; Beispiele: Seine Wurzeln hat das Webben in der Machbarkeitsstudie SCHULEN AN DAS NETZ“). Následuje exemplifikace bez udání zdroje; obvyklá je jedna příkladová věta, resp. jiný ilustrační kontext, výjimečně jich nalezneme více. Fakultativními položkami jsou odkaz na internetový zdroj, kde je lexikální jednotka zaznamenána, a původ slova. Zajímavé jsou tzv. tagy, které přiřazují heslové slovo do různých věcných kategorií a umožňují další způsob tematického třídění hesel. Např. heslo *Smser* patří do sekce Games & Networks a má přiřazeny tyto tagy: Freizeit, Technologie, Handy, SMS, Simsen. Bohužel nezřídka není jasné, proč bylo slovo zařazeno do daných kategorií a jiné byly naopak opomenuty.

¹² J. Šimandl (2002, s. 40–41) by přivítal, kdyby projekt inspiroval k podobným počínům i u nás: „Je celá řada oblastí, jejichž jazyk zná mnoho lingvistů jen zprostředkovaně z beletrie a sporadických, víceméně laických zpracování – a to proto, že prostředí diskoték, sportovních klubů, rockových či punkových nebo skinheadských sešlostí, hospod, věznic, internátů, míst obchodu s drogami apod. jsou těžko přístupná standardním lingvistickým výzkumům (řekněme si na rovinu: komu by se chtělo tam provádět sběr). Duden ukázal, že i navýsost solidní nakladatelství se mohlo s prospěchem podílet na projektu, který ve spolupráci s lidmi „odtamtud“ a „kolem“ získal materiál (cenný nejen lexikograficky) a zejména informace potřebné k jeho zpracování (význam, užívání).“

Na základě tohoto internetového projektu vycházejí tištěné slovníky. Zatím posledním přírůstkem této řady nakladatelství Duden je kniha z roku 2009: Bathen, D., Sporer, J., Deinert, E., Haiss, M.: *Duden – Das neue Wörterbuch der Szenesprachen*.¹³ Z internetové databáze *Szenesprachenwiki* čerpají autoři tištěné publikace podkladové informace, ověřují je, doplňují, dále s nimi pracují a eliminují výše uvedené nedostatky. Mikrostruktura hesla je vystavěna zcela odlišně, jako volný text – spíše než strukturované slovníkové heslo připomíná jazykový sloupek o nové lexikální jednotce.

Moderní neografie se zaměřuje nejen na zpracování dat, ale i na rychlý přístup k nim. Všechny projekty jsou přístupné bezplatně online. Umožňují doplňování dat, nabízejí různé způsoby třídění materiálu, graficky vstřícné uživatelské prostředí a spolehlivé technické zázemí. Různé lexikografické přístupy mají různé přednosti: u **Neologismenwörterbuch** je to detailní lingvistické zpracování nových slov i významů s řadou přidáných informací, u databáze **Wortwarte** je zásluhou automatizace vyhledávání a do značné míry i zpracování nových slov pravidelně dokumentováno velké množství lexémů. Výhodou projektu **Szenesprachenwiki** je zapojení široké veřejnosti, které umožňuje zaznamenávat nová slova i významy z pestré palety oborů a oblastí lidské činnosti.

Literatura a prameny

Veškeré internetové odkazy byly zkontrolovány k 20. 10. 2011.

(a) Německé databáze a korpusy

Das digitale Wörterbuch der deutschen Sprache 20. Jahrhunderts (DWDS). Přístupné z URL: <http://www.dwds.de>

Deutsches Referenzkorpus (DEREKO). Přístupné z URL: <http://www.ids-mannheim.de/kl/projekte/korpora/>

Online-Wortschatz-Informationssystem Deutsch (OWID). Přístupné z URL: <http://www.owid.de>, obsahuje modul *Neologismen der 90er Jahre*. Přístupné z URL <http://www.owid.de/Neologismen/index.htm>

Szenesprachenwiki. Přístupné z URL <http://szenesprachenwiki.de/>

Wortwarte. Přístupné z URL <http://www.wortwarte.de>

(b) Tištěné zdroje

Bathen, D., – Sporer, J. – Deinert, E. – Haiss, M. (2009): *Duden – Das neue Wörterbuch der Szenesprachen*. Deutschland: Bibliographisches Institut AG, 208 s.

¹³ Bathen, D. – Sporer, J. – Deinert, E. – Haiss, M. (2009): *Duden – Das neue Wörterbuch der Szenesprachen*. Deutschland: Bibliographisches Institut AG, 208 s. ISBN: 978-3-411-71092-8. Náhled vybraných stránek slovníku k dispozici na <http://www.amazon.de>.

Herberg, D. – Kinne, M. – Steffens, D. (2004): *Neuer Wortschatz. Neologismen der 90er Jahre im Deutschen*. Spolupráce Elke Tellenbach a Doris al-Wadi. Schriften des Instituts für Deutsche Sprache 11. Berlin/New York: de Gruyter, 393 s.

Šimandl, J. (2002): Jazykověda a jazykové poradenství v Mannheimu aneb Jak se uskutečňují lingvistické sny. In: *Naše řeč 1*, ročník 85, s. 37–41.

Řeč o češtině v tvorbě současných českých spisovatelů

Josef Štěpán

Abstrakt: Článek se zabývá hlavně na základě studia dokumentárních textů českých spisovatelů, kteří se narodili od roku 1920, jejich názory na diskontinuitní a kontinuitní vývoj češtiny a podrobněji na současnou češtinu spisovnou, a to ve vztahu k původu spisovatelů z Moravy a Čech, ke školnímu vyučování češtiny, k pravopisným reformám, k jazykové kultuře a k češtině v médiích. Všímá si postojů spisovatelů k běžně mluvenému jazyku, jímž rozumíme jazykové útvary, které stojí v přechodném pásmu mezi dvěma vyhraněnými strukturními útvary, jimiž jsou spisovný jazyk a nářečí, především obecná čeština, a k užívání těchto útvarů v uměleckém díle. Stručně uvádí myšlenky spisovatelů o nářečí. Popisuje, jak se současní spisovatelé zamýšlejí nad češtinou jiných spisovatelů a herců a jak uvádějí své kontakty s bohemisty-lingvisty a jejich pracemi. Při komentování řeči o češtině u spisovatelů jsme vycházeli z funkčně strukturního přístupu.

Klíčová slova: současný český spisovatel, spisovná čeština, běžně mluvený jazyk, bohemista-lingvista

1. Úvodem

Dědictvím multikulturní evropské vzdělanosti, která má hluboké humanistické kořeny, jsou termíny český *spisovný jazyk*, francouzský *langue littéraire*, německý *Schriftsprache*, polský *język literacki*, ruský *язык литературный* atd. [Jedlička, 1977, s. 23],¹ jež mají společnou historickou motivaci, protože vznikly tak, že se původně jednalo o jazyk literatury, především krásné [Havránek, 1969, s. 67]. Upozorníme na to proto, že se chceme zabývat řečí o češtině u českých **spisovatelů**. Je ovšem třeba zdůraznit to, že dnes má termín *spisovný jazyk* už zastřenou motivaci, nejde o „jazyk spisů“, převládá jeho širší pojetí, zahrnující formu psanou i mluvenou a mající široké funkční stylové rozpětí (počítaje i formu hovorovou) [Jedlička, 1974, s. 49].² Na rozdíl od minulosti ovšem už dnes krásná literatura není hlavním pramenem (zdrojem) spisovné normy [Štěpán, 2009, s. 66]. Jsme si také vědomi toho, že to byli ve třicátých letech minulého století právě spisovatelé, kteří při kritice puristů vyvolali aktivity Pražského lingvistického kroužku kolem tématu jazykové kultury.

¹ V hranatých závorkách budeme odkazovat na literaturu jazykovědnou a literárněvědnou, jejíž seznam je uveden v závěru článku.

² Tuto zastřenost, vžitost a ustálenost termínu *spisovný jazyk*, jež je v povědomí široké české veřejnosti, opomíjejí autoři, kteří nevhodně navrhuje nahradit český termín *spisovný jazyk* anglosaským termínem *standardní jazyk* [F. Čermák – P. Sgall – P. Vybíral, 2006, s. 274], jenž vychází z jiných tradic než uvedené termíny evropských jazyků.

Jazyk v beletrii nemá jen funkci vyjadřování a sdělování, ale je činitelem tvůrčím, složkou struktury slovesného díla, má dnes někdy nedoceňovaný význam jako pramen při popisu jazykového systému. Může nás proto těšit, že současní čeští spisovatelé (prozaici, dramatici, básníci) se bytostně zajímají o jazyk, o češtinu, o její kvality. To se pak projevuje i v tom, že se o jazyce vyjadřují hlavně ve svých memoárech, denících, dopisech, rozhovorech, recenzích, esejích a jiných dokumentárních textech, někdy však také přímo v umělecké tvorbě. Uvažují obecně o jazyku jako o nástroji dorozumění i zneužití, nástroji myšlení, o konceptualizaci řeči, o jazyku jako klíči k dějinám člověka, o vztazích mezi jazyky, zvláště o překladatelských otázkách a cizích slovech. Podávají někdy také filozofické výklady o jazyce vůbec (M. Ajvaz, J. Kroutvor, J. Typlt). To vše necháme stranou, pro nedostatek místa se soustředíme jen na češtinu.

Cílem tohoto přehledového příspěvku, který má vzhledem k množství autorů sociolingvistický charakter, je zabývat se právě hlavně řečí o češtině a v závěru o lingvistech-bohemistech v tvorbě současných českých spisovatelů, tj. autorů narozených od roku 1920, protože to může ukázat, kteří z nich mají zájem o češtinu.

Častá je řeč o češtině v uměleckých a věcných textech spisovatelů působících u nás v 19. a především v první polovině 20. století v duchu puristického hesla „krásná, čistá, svatá řeč mateřská“ [Oberpfalzer, 1945], jež bylo zdůrazňováno především v dobách, kdy šlo o osud českého národa.³ Zajímavé konkrétní odpovědi spisovatelů na někdejší anketu o češtině shromáždil literární historik a textolog R. Havel. V poslední době se zabývá vztahem současných autorů krásné literatury k češtině v jejich uměleckém díle stručně antologie J. Janáčkové a A. Sticha [1988], vztahem spisovatelů 19. a 20. století k češtině A. Stich [1996].⁴

Chceme ukázat, že se sice nejedná o odborné názory na češtinu, ale právě proto, že jde o postoje rodilých Čechů, mohou se opřít o velmi jemnou intuici spjatou s prožíváním mateřského jazyka, a protože jde o umělce, projevuje se u nich schopnost často se o něm obrazně vyjadřovat.

Nacházíme zmínky o češtině, které souvisejí hlavně se spisovatelským řemeslem. Stručné poznámky v próze se týkají zvláště charakteristiky řeči postav, např. z hlediska spisovnosti se komentují slovní tvary, dále se jedná o původ některých slov, jejich stylovou charakteristiku, o tykání a vykání, o češtinu ve škole u autorů, jejichž původní profesí byl učitel češtiny (Z. Svěrák, M. Šimek, E. Štolbová aj.). Nebudeme tyto skutečnosti uvádět, ale vybereme jen závažnější myšlenky. V samostatném článku jsme komentovali funkčně strukturní postoje L. Vaculíka, J. Škvoreckého, M. Kundery, P. Kohouta

³ Po srpnové invazi cituje i strukturalista A. Jedlička [1969, s. 80] Čapkovu Chválu české řeči.

⁴ O reflexi mateřštiny u starších českých spisovatelů píše v nedávné době O. Šuleř (2007, s. 164–201), u novějších spisovatelů, zvláště u básníků srov. také I. Vaňková [2007].

a V. Havla k mateřskému jazyku vůbec a k češtině v uměleckém díle zvláště [Štěpán 2011a].

Budeme se zabývat tím, jak se spisovatelé zamýšlejí nad vývojem češtiny (část 2), nad češtinou spisovnou v síti jejích složitých vztahů k celé řadě fenoménů (3), nad češtinou jako běžně mluveným jazykem (4), nad nářečím (5), nad češtinou jiných umělců slova (6), někdy autoři uvádějí i své kontakty s lingvisty a s jejich pracemi (7). Témata těchto částí se ovšem někdy překrývají.

2. Vývoj češtiny

Při úvahách o vývoji češtiny stojí v popředí hlavně zájem o národní obrození. Předcházející doba pobělohorská bývá interpretována už od 19. století především z protestantského hlediska, které se rozšířilo do celé společnosti,⁵ jako velký zlom ve vývoji jazyka, méně často je pojata z hlediska katolického jako kulturní vývoj kontinuální.

Často se vychází z diskontinuity vývoje národa a spisovné češtiny. Je tím znám především M. Kundera svým projevem na sjezdu spisovatelů v předvečer Pražského jara r. 1967 (IV. sjezd, 1968, s. 23),⁶ srov. také jeho esejistickou pasáž v románu Žert: „Každý západoevropský národ má nejméně od středověku docela nepřetržitý kulturní vývoj [...] Český národ přestal však v 17. a 18. století téměř existovat. V 19. století se vlastně podruhé narodil.“ (Kundera, 1969, s. 127) V národním obrození se vyzdvihuje právě jeho jazykový charakter a úloha češtiny: „Ona ta řeč [...] byla v minulosti sama těžce zkoušena a skoro vyhubena a znovu vzkříšena až za dvě stě let díky jediné knize, zakázanému samizdatu sedmnáctého a osmnáctého století, Bibli kralické – Pánu Bohu za to chvála! A teprve od půlky devatenáctého ji mohli začít pořádně obdělávat básníci.“ (Kohout, 2008, s. 180–181)

S národním obrozením bývá spojována i otázka, zda češtinu v budoucnu vůbec budeme mít: „Když pak v devatenáctém století čeští obrozenci téměř zapomenutou řeč probouzelí k životu, uvědomovali si otázku: stojí to za to? Byla to sázka (v Pascalově smyslu) [...] Podle Kunderova soudu český národ dosud nedal definitivní odpověď – sázka trvá! [...] svět se pořád centralizuje, kolektivizuje a uniformuje.“ (Vaculík, 1990, s. 435)

Setkáváme se však také s jinou linií při úvahách o vývoji češtiny, která je nám bližší. Menšina autorů umělecké literatury totiž píše o tomto vývoji z hlediska kulturní kontinuity a barokního fenoménu: „čeština je jazyk selský, byť plný vlivů latinských a německých.“ (Rotrekl, 1995, s. 34) Jak známo, sedláci uchovali češtinu v době pobělohorské, kdy budoucí buditelé psali zatím latinsky nebo později německy. Stejný názor má i A. Bajaja (1988, s. 256), když píše:

⁵ V lingvistice padesátých let minulého století je znám svým názorem na barokní češtinu jako na „úpadek spisovné češtiny“ J. Bělič [1955, s. 24].

⁶ V závorkách kulatých jsou uvedeny prameny autorů krásné literatury, tj. jejich dokumentární texty a umělecké práce. Jejich seznam je v závěru článku.

„Z doby barokní známe přece ty nejkrásnější lidové písně.“ Nejnovější lingvistické bádání, srov. výčet prací [Štěpán 2011b, s. 62], ukazuje, že na barokní spisovnou češtinu, která i ve své písemné podobě přes jisté funkční omezení byla stejně kvalitní jako v předchozí době humanismu, mohli obrozenci navázat.

3. Spisovná čeština

Spisovná čeština představuje jazykový útvar reprezentující národ v zahraničí, má kodifikaci, vyšší komunikační funkci než útvary nespisovné a sebereflektující metajazykovost, je slohově mnohvrstevnatá.⁷ Názory spisovatelů na složitou problematiku spisovné češtiny v současné komunikační situaci je nutno vidět diferencovaně. Na jedné straně jsou autoři, kteří užívají, preferují a propagují spisovnost, na druhé jiní mají rádi nespisovnou češtinu (srov. také níže část 4) a užívají ji zcela funkčně ve svém literárním díle, se spisovností se vyrovnávají různým způsobem. Pro značnou komplikovanost uvedené problematiky klasifikujeme výroky autorů beletrie do dosti odlišných podčástí, které se ovšem často prolínají. Zabýváme se tím, jak se se spisovnou češtinou vyrovnávají spisovatelé z Moravy a Čech (3.1), jakou roli jí prisuzují ve škole (3.2), jak se staví k pravopisným reformám (3.3). V dalších podčástech si všímáme výroků autorů o jazykové kultuře (3.4) a o postavení spisovné češtiny v médiích (3.5).

3.1 Pozitivní poměr ke spisovné češtině převládá spíše u spisovatelů z Moravy a Slezska než z Čech.

Ve svých uměleckých dílech i dokumentárních textech dávají přednost spisovné češtině významní Moravané L. Vaculík a M. Kundera.

L. Vaculík brání v Lidových novinách spisovnou češtinu před jejím zpochybňováním: „Mluvme, jak nám zobák narost, zněl titulek článku v těchto novinách. Jeho autoři, Václav Cvrček a Petr Vybíral,⁸ už tím posledním slovem říkají, že zobáky nám nerostou spisovně. Smyslem článku je »nabourat přetrvávající předsudek, že pouze spisovná čeština umožňuje přesné vyjadřování«. To je takový lstivý výraz: »nabourat předsudek«. [...] Naši autoři píší, že spisovná čeština »není rodným jazykem nikoho z nás«, že »spisovnost nás spíš rozděluje než spojuje«, že »jednoznačná kritéria správnosti v jazyce nemáme« a že škola »lpí na tom, že největší hodnotu má jazyk spisovný« [...], tím však nemizí zřetelný znak generační: jsou mladí, vzdorují autoritám a jednají, třeba mimoděk, ve shodě s módou zpochybňovat všecko, co je nepohodlné a těžší [...] Ani s obecnou češtinou se nerodíme, přijímáme ji

⁷ Jisté oprávněné obavy o to, že naše mateřština ve své spisovné podobě patří v současné české společnosti k ohroženým jazykům, pěkně popsal v popularizačním článku O. Uličný [2004].

⁸ Srov. V. Cvrček – P. Vybíral [2005]. Polemicky k jejich článku se vyjádřila L. Čižmárová [2005].

z okolí. Však nerodíme se ani s chůzí, lezeme napřed, a všechno včetně řeči se musí kultivovat [...] Že jazyk nemá kritéria správnosti? Proto se mu dávají, jsou to pravidla a vzory, jež jsou ovšem proměnné. Spisovná čeština nás právě spojuje; dělí nás jen na ty, co chtějí, a ty, co nechtějí nebo nedovedou. Nevím, mám jen pocit, že ti dva, mluvíce o obecné češtině, také ji popotahují k Praze [...] Myslím, že moji čtenáři vědí, že já, když chci, dělám si s jazykem, co chcu.⁹ A to tím svobodněji, že mám jakési vědomí celého prostoru spisovné češtiny.“ (Vaculík 2008, s. 158–159) K tomuto jasnému stanovisku je možno snad dodat s potěšením jen to, že i dnes existují lingvisté mladé a střední generace, kteří respektují spisovnou češtinu a kteří v poslední době dávají o sobě více vědět.

O M. Kunderovi napsal I. Klíma (1995, s. 123), že „měl aristokratický a sebevědomý způsob mluvy“. „Kunderův jazyk je jazyk intelektu, respektující přísné normy spisovného jazyka.“ [Chvatík, s. 90] O jedné jeho povídce ze Směšných lásek uvádí J. Kratochvíl (1995, s. 174), že „sdílí s Vančurou i jeho fascinaci jazykem jako tím prvním hybatelem příběhu“.

P. Kohout pocházející z Čech přisuzuje ve své spisovatelské činnosti značnou roli právě Moravě, když na ni píše svůj hold: „A proč tak náhle ten hold? Je to opožděná gratulace k třičtvrtěstoletí Brňana-spisovatele Jana Trefulky, který mě kdysi učinil lepším tím, že veřejně odhalil mé špatné psaní. Právě on, soudě podle jeho stesků v tisku, trpí tím, že jeho Morava nepožívá respektu západních Čechů. Požívá, Jene, a nemusí mít proto ani vytýčené hranice, ani zemské zřízení. Je v nás všech, kdo mluvíme česky díky moravskému gruntu jazyka.“ (Kohout, 2008, s. 192) Spisovnou češtinou hovoří podle P. Kohouta (1995, s. 80) většina Moravanů. Moravan Z. Rotrekl (1995, s. 171) uvádí to, co je známé, totiž že „Moravan mluví dvěma jazyky. Tím jedním ve své regionální oblasti či v městské aglomeraci; jakmile přijde třeba do Prahy nebo vejde ve styk s centrálními úřady, usiluje o jazyk spisovný“. O fungování jazyka ve své rodině v Tasově na Moravě píše K. Švestka (1997, s. 110) dokonce, že „mluví spisovně, nemluví nářečím. Maminka i všechny její sestry sloužily dlouhá léta v Brně i v českých rodinách ve Vídni, [...] tam jejich nářečí zaniklo, [...] i my děti tak mluvíme, [...] všude kolem nás [...] mluví děti širokým horáckým nářečím a my s tou naší spisovnou řečí jsme jim k smíchu“.

Postavení spisovné češtiny v běžném dialogu je ovšem v Čechách, jak známo, jiné než na Moravě a ve Slezsku. V Čechách je základním dorozumívacím útvarem v běžném denním styku obecná čeština a to se také projevuje tím, že se často užívá v literárních dílech (srov. k tomu názory J. Škvoreckého, V. Havla, J. Topola níže v odd. 4). A třebaže i zde na veřejnosti mnozí mluvčí užívají hovorovou podobu spisovné češtiny, je zajímavý, třebaže výjimečný případ to, že může V. Příbský (1985, s. 24) ústy svého vypravěče dokonce tvrdit o češtině

⁹ O Vaculíkově hře s češtinou, a to ve slovtvorbě, v syntaxi věty, souvětí a textu v jeho románu *Loučení k panně* srov. F. Štícha [2004].

běžného dialogu protagonistky svého díla, která od raného dětství vyrůstala v dětských domovech, „že jsem se poprvé v životě setkal s někým, kdo užívá spisovnou češtinu jako hovorovou řeč“. Autor tím chce říci, že hlavní hrdinka původem z Čech v soukromém mluveném projevu neužívá obecnou češtinu.

3.2 Spisovná čeština je spojena především se **školou**, protože ta zaujímá vyšší společenské postavení v širším společenském styku než ulice, parky, dvory apod., škola je nositelkou vzdělanosti. Svědčí o tom časté, i když jen stručné zmínky v textech našich spisovatelů. Podle V. Preclíka je škola spojena s vynikajícími učiteli češtiny (Jaklová, 2006, s. 230), s jejich spisovnou mluvou (Kantůrková, 2007, s. 107), s požadavkem na žáky mluvit při výuce spisovně (Červenková, 1981, s. 85), s prohrěšky žáků v pravopisu (Škvorecký, 1991, s. 226). J. Kuběna (2006, s. 98) píše: „Péči o jazyk obstarával skoro denně jazyk český. Češtinu jsem miloval kromě náboženství nejvíce“ a děkuje přitom třem svým učitelkám.

Méně často bývá škola kritizována za to, jakým způsobem se tam někdy vyučuje spisovné normě. Je to zřejmé např. z výroku J. Škvoreckého o nespisovné češtině u vystěhovalců v Americe, kterou funkčně využívá ve svém literárním díle: „[...] v jistém smyslu je každá živá řeč pokaženina: pokaženina učitelského snu [...] To, čemu staromilší učitelé říkají »správná« čeština, je jazyk mrtvější než latina [...] Jestli se na problém podíváme z tohoto hlediska, zkorumpovaná americká čeština se nám bude jevit prostě jako jedno z nářečí naší mateřštiny. Není to žádná teoretická koncepce jako jazyk normativních gramatik. Lidé na tomhle kontinentě tak skutečně mluví, protože je jim to přirozené, nepochází to z žádného autoritativního učitelského nařízení. A je-li člověk realistický český spisovatel, žijící v těchto končinách, proč neužít americké češtiny, stejně jako autoři, kteří zůstali doma, užívají pražského slangu nebo moravských nářečí?“ (Škvorecký 2004, s. 95)

3.3 Ať se to lingvistům líbí nebo nelíbí, v české společnosti hraje už od obrození stále důležitou roli **pravopis**, který se učí právě ve škole. Jeho specifičností je to, že na rozdíl od ostatních rovin jazykového systému je zde ovšem oslabeno postavení normy a posílena role kodifikace. K reformám pravopisu se opakovaně vyjadřují i spisovatelé.

V polovině šedesátých let minulého století, kdy na stránkách jazykovědných časopisů probíhala diskuse o reformě pravopisu, jsou to zajímavé výroky J. Škvoreckého a J. Skácela. J. Škvorecký (1965, s. 152) napsal pro ostravský kulturní časopis: „Mám v tom ohledu zcela konzervativní, možná reakční názory. Myslím si, že český pravopis není tak složitý, aby jej normální dítě, vedené normálně schopnými učitelkami, nemohlo bez velkého vynaložení energie zvládnout. Anglický pravopis je daleko složitější, a přece to nevedlo k zblbnutí národa.“ Krátce se vyslovuje k zachování ypsilonu a kroužkovaného ů. „Co by se zjednodušit dalo, to je složitě psaní velkých a malých písmen.“ (tamtéž). J. Skácel v recenzi na ypsilon kritizuje roku 1965 tehdejší postoj některých našich jazykovědců k reformě pravopisu: „Netroufám se plést do

pravopisu, jakási skromnost a úcta k češtině mi v tom brání. Četl jsem však v Nové mysli článek o jeho racionalizaci a některé argumenty tam byly opravdu rozkošné. Tak například každý, kdo je přece jen proti tomu, aby se tvrdé y zrušilo, bude obviněn z bělogvardějevství a z částečné inteligence. Autoři článku Doležel, Kolman, Bělič a Sgall totiž výhruzně poukazují na fakt, že »jedině bělogvardějští emigranti a ta část inteligence, pro kterou písmeno jať bylo symbolem domněle ruské tradice, [...] pokračovali v psaní starým pravopisem«. Neboť jestli je tohle racionální argument pro racionalizaci pravopisu a proti ypsilonu v češtině, pak se nedá nic dělat, ať má třeba kobila mali bok.“ (Skácel, 1993, s. 72)

Pravidla českého pravopisu z r. 1993 vedla v české společnosti k polemice, z níž vzešlo zajímavé knižní kritické (někdy až urážlivě zkreslující) zamyšlení nad češtinou a její kodifikací ve všech jejích rovinách, ve veřejném životě včetně školy, a to ze stanoviska nefunkčního, konzervativního, ovlivněného francouzskou péčí o jazyk (Jamek, 1998).¹⁰ V. Jamek tu z tohoto stanoviska – podle mého názoru neoprávněně – kritizuje A. Sticha (s. 185), který vychází z vědeckého, funkčně strukturního přístupu ke spisovné češtině.

3.4 Názory na **jazykovou kulturu** nevycházejí někdy z funkčně strukturního přístupu k jazyku. V. Jamek (1998, s. 170) uvádí, že „nejsnáze narušitelnou je vždy vyšší, vybroušená forma jazyka; ona si ve svém dosaženém stavu a při dalším tříbení vyžaduje ochrany nejvyšší. Proto musí být jazykové normy odvíjeny a určovány z jazykových forem vyšších, a nikoli podle mravů největšího počtu. Není to pohrdání demokratickým principem, ochrana kvality je v zájmu většiny, i kdyby většina tento názor nesdílela“. Po jazykové kultuře volá básník a vědec M. Holub (1987, s. 130), který sám si ve svých sloupcích často všímal jednotlivých jazykových jevů: „Pokládám za zcela nezbytný technický požadavek, abychom všichni [...] pokládali péči o jazyk za jeden z pravých základů společenského života.“ V. Preclík ve svých dílech rád užívá nespisovnou češtinu, ale váží si spisovného jazyka, který „je veliký dar. Budoval se celá staletí. Snad si ho ani dost nevážíme, rozhodně v dnešní době je to cítit na každém kroku. Čeština není mrtvý jazyk a může se do jisté míry proměňovat, ale jako výraz života vzdělaných lidí. Ne jako diktát ulice“. (Jaklová, 2006, s. 231) „Obrana češtiny před dlouhodobým germánským, pak dočasným sovětským a nyní perspektivním anglosaským nepřítelem byla a bude úspěšná jen tehdy, nestane-li se karatelstvím.“ (Šrut, 1998, s. 144) Názory spisovatelů na jazykovou kulturu krásné literatury sleduje ve svém bulletinu Dokořán Obec českých spisovatelů. (Šuleř, 2007, s. 197)

K. Šiktanc (2007, s. 32–33) ukazuje na úkol básníků křísit češtinu: „Mluví se o stárnutí slov. Krásných slov, jako úkor, večeradlo, účastenství, čistec, neblahost, úchvat. (podtrhl J. Š.) [...] Je bohužel pravdivé. Ale básník by asi neměl kývat příliš brzy na to, že se musejí ztratit. Leccos se může [...] i vracet.

¹⁰ K jazykové kultuře a purismu ve Francii srov. u nás M. Nováková [1980].

Jde o to pořad »v řeči být« [...] Údělem básníka je i křísit i bystřít i posvěcovat řeč. Aby nebyla jenom naživu. Aby byla živá.“

3.5 Rozdílné jsou u autorů krásné literatury názory na funkci **médií** v současné komunikaci.¹¹ Média podle A. Klimenta někdy ubližují češtině: „Duchovní, individuální význam slova je utiskován masovou funkcí slov: informací a zábavou [...] Slova posvátná ustupují, ukrývají se a maskují.“ (2004, s. 109) Naproti tomu E. Světlík (2002, s. 135) píše: „Nepatřím k oněm pesimistům, kteří soudí, že současná jazyková tvořivost je vepsí. Myslím, že se docela zdárně rozvíjí, a to dokonce i v těch nejkritizovanějších oblastech – ve sdělovacích prostředcích.“

4. Běžně mluvená čeština

Běžně mluvenou češtinou rozumíme jazykové útvary, které stojí v přechodném pásmu mezi vyhraněnými strukturními útvary, jimiž jsou spisovný jazyk a nářečí, především obecná čeština.

V současné české jazykové situaci podobně jako i v jiných jazycích se posiluje postavení mluveného jazyka: „Slavíme cosi jako návrat mluvenosti (orality), jak ji znávaly nepísemné kultury.“ (Gruša, 2003, s. 124)

Většina spisovatelů programově užívá běžně mluvený jazyk jako výraz jisté autenticity, bývá nazýván nepřesně výrazem hovorová řeč, ačkoli jde hlavně o obecnou češtinu. Platí to např. pro J. Škvoreckého: „Charakteristickým znakem jeho stylu byl už od čtyřicátých let absolutní sluch pro hovorovou řeč, která proniká nejen do dialogů, ale i do jazyka vypravěče.“ [Kosková, 113]

U B. Hrabala oceňuje V. Havel pozdvižení hovorové řeči do roviny umění, a to s vyzdvižením funkce dialogu: „Hrabal ji řeší tak, že všechny přímé řeči a někdy i vypravěčská intermezza píše hovorovou řečí (podtrhl V. H.), ovšem velmi umně pozdviženou do roviny umění.“ (Havel, 1999a, s. 108)

J. Topol (2000, s. 115) píše, že v projevech běžného dorozumivacího styku převládá v Čechách běžně mluvená čeština: „Máme v sobě všechny ty češtiny smotaný, obecnou, hovorovou, spisovnou, nespisovnou.“ Dodává: „Mám strašně rád i všechny ty příměsi, jazykovéj plevel, strusku, nános.“ (s. 113) Protože běžně mluvený jazyk proniká do současné české literatury často díky překladům, proto také jsme našli výrok překladatele, který se ovšem týká už funkčního využití slangu v literárním díle: „Rozhodl jsem se, že se pokusím přeložit Millera jazykem, jakým přibližně mluví žižkovský chuligán.“ (Zábrana, 1989, s. 176)

Jen někteří autoři beletrie mají rezervovaný postoj k užívání běžně mluveného jazyka v uměleckém díle: „Ať čtenář zkusí přečíst dvacet let starou povídku napsanou nespisovným jazykem z doby autostopu. Bude konsternován, jak

¹¹ Jazykovědné sdružení ČR uspořádalo 29. 5. 2008 seminář na téma *Čeština v médiích*. Příspěvky M. Pravdové, P. Vybírala, M. Harvalíka, S. Čmejkové a J. Hoffmannové byly publikovány v Jazykovědných aktualitách 45, 2008, č. 3 a 4.

působí trapně.“ (Misař – Pohorský, 1987, s. 49) „V lepších společnostech se říká obecný úzus, vulgárnost či jazyk nekontrolovatelně přirozený. Do dobrého slovníku tištěně patří všechna slova, která filolog slyší. Kdy je taky psát, aby se neurazila sama věc, natož čtenář?“ (Kliment, 2004, s. 89)

5. Nářečí

Málo pozornosti vzbuzují u spisovatelů už současná nářečí (o vztahu nářečí a spisovné češtiny na Moravě však viz už začátek části 3.1).

K hanáckému nářečí napsal J. Skácel (1993, s. 61): „Každý, kdo zná Hanou, musel si zamilovat hanácké nářečí. Bývá podezíráno z rustikálnosti, přílišné bodrosti a nepoetičnosti. I to je omyl. Jestli si my mícháme kávu lžičkou, tak Hanák lžičenkou, jestliže naše děti mají nožičky, tak malí Hanáci používají k chůzi noženek.“

Z českých nářečí píše o „východočeštině“ J. Škvorecký (1991, s. 131, 232), když komentuje jednotlivé nářeční tvary z východních Čech. Krkonošské nářečí bylo „cestou ke kořenům českého jazyka do pokladnic jeho slovníkového fondu“. (Kubátová, 1997, s. 91) Autorka duchovní poezie V. Ludíková (2009, s. 33) píše o domovu spojeném s krásnou češtinou: „Buďme osudu vděční, že jsme se narodili... v kraji krásné češtiny, lidsky i citově bohatém Podorlicku.“

6. Spisovatelé o jazyce jiných umělců slova

M. Kundera (1992, s. 1) uvádí o J. Skácelovi: „Básně Jana Skácela mám rád odedávna [...] Jeho verše jsou takřka neuvěřitelným spojením největší možné prostoty s nejhlubším a zcela originálním zamyšlením. Navzdory své prostotě je Skácel jeden z nejtíž přeložitelných básníků. Každá jeho báseň zakouší závrát z etymologické propasti skryté v jednotlivých českých slovech [...] Když se zamyslím nad otázkou, co mne nejvíc připoutává k češtině, co mi ji činí stále drahou a nenahraditelnou, mám na tu otázku tuto odpověď: verše Jana Skácela.“

J. Kuběna (2006, s. 236) konstatuje po zhlédnutí první Topolovy hry Půlnoční vítr v roce 1955, že byl „největším zázrakem neuvěřitelně čarující jazyk té hry“. J. Kratochvíl (1995, s. 120) o Grušově básnické sbírce Cvičení mučení z r. 1969 tvrdí, že je „uzavřena v jazyce“ a že má „všechnu líbeznost i »hlodavou-hledavou« trýzeň mateřštiny“. Tentýž autor komentuje Rotreklovu básnickou sbírku BASIC CZECH tím, že je jako „redukováná »cvičebnice jazyka« hrou na model [...], k uměleckému tvaru vede cesta přes denně riskující osobní život“. (s. 135)

Dramatika V. Havla zajímá mluvený projev herců a výstižně ho charakterizuje z hlediska funkčního. U M. Horníčka píše: „Mluví velice jasně, zřetelně, spíš pomalu, vždy tak, aby bylo jasné každé slovo a každá poslední tvaroslovná nuance. Jeho projev je střídový, až jaksí chladný, promyšlený, žádná zvláštní hlasová deformace, spíš jen větná a slovní plasticita.“ (Havel, 1999a,

s. 271) Naproti tomu u J. Kemra vyzdvihuje: „jeho řeč, mimika, gesto i pohyb jsou vždy nějak vnitřně rytmizovány“ (Havel, 1999a, s. 347) a u M. Kopeckého: „Dost často můžeme u něho pozorovat jakési zvláštní »vyrázení« textu, někdy to působí až trochu jako vykřikování, anebo naopak hovorové drmolání a místy až šumlování – to ovšem nejsou prohřešky proti pravidlům správné jevištní řeči, ale specifické herecké prostředky.“ (Havel, 1999a, s. 487)

7. Údaje o kontaktech spisovatelů s lingvisty-bohemisty a jejich pracemi

J. Putík (2003, s. 223) si o Trávníčkovu českou gramatiku napsal dokonce z vězení v době druhé světové války. J. Zábrana (1992, s. 65) čte po válce ještě na gymnáziu knihu Pražské školy O básnickém jazyce.

Mnozí autoři krásné literatury studovali na vysokých školách a tam se dostali do kontaktu s představiteli jazykovědné bohemistiky. O Filozofické fakultě UK píše I. Klíma: „U profesora Vážného nikdo nikdy nepropadl, na zkoušku u něho se člověk těšil, protože mohl mluvit o tom, co ho zajímalo.“ (1998, s. 86) Na Pedagogickou fakultu UK vzpomíná K. Šiktanc (2007, s. 70): „S Felixem Vodičkou [...] tu byli i další slovníci: doc. Kovárna, Dr. Šmilauer, Dr. Hodura, Dr. Jedlička.“ L. Kundera (2005, s. 236) popisuje okolnosti v Brně, za nichž se r. 1954 zasloužil F. Trávníček o založení časopisu Host do domu. V něm působil v šedesátých letech jako velmi výrazná osobnost D. Šlosar. (Švanda, 2006, s. 182)

V době normalizace navštěvovali spisovatelé dnešní střední generace tajné bytové semináře: „Jsem dodnes vděčný za ty strhující přednáškové maratony Jiřího Brabce, Alexandra Sticha, Miroslava Červenky a Jana Křena.“ (Topol, 2000, s. 52) F. Nepil (1983) uvádí: „Jazykovědci jsou pro spisovatele, redaktory a obdobná povolání nejbližšími a nejlepšími spolupracovníky“ (s. 222) a uvádí dva své přátele z Ústavu pro jazyk český, a to A. Sticha a A. Tejnora (s. 164), jejichž oboustranná důvěrná korespondence z let 1978–1989 byla publikována. (Nepil, 2004, s. 35–78) V ní se píše i o dalších lingvistech z Ústavu pro jazyk český a z Univerzity Karlovy. J. Zábrana se r. 1976 setkává s K. Kučerou, diskutuje s ním o psaní jeho jazykových koutků do Mladé fronty (Zábrana, 1992, s. 493), r. 1981 poznává v Kruhu přátel českého jazyka V. Šmilauera a píše o něm: „byl imponující – je mu osmdesát šest!“ (tamtéž, s. 869)

Autoři beletrie uvádějí, že čtou Naši řeč (Vaculík, 1990, s. 377), používají slovníky (tamtéž, s. 24), zvláště oblíbený je starší slovník Váši a Trávníčka. (Smetanová, 1990, s. 166) O době, kdy psal básnickou sbírku Pády, píše její autor L. Kundera: „Hodně jsem v té době studoval nebo prostě četl staré gramatiky a slovníky [...] Při tom jsem narážel na zapomenuté, takzvané knižní obraty, schopné však ozvláštnit lyrické situace.“ (Hoblík, s. 51–52)

V současné době se zmiňuje katolický prozaik V. Mertl (1998, s. 115) o dopisu J. Šimandla, který ocenil Mertlovo „brilantní zacházení s naší

mateřtinou“. M. Viewegh (2006, s. 194) píše ve svém deníku o osobním kontaktu se S. Machovou.

8. Závěr

Názory spisovatelů na češtinu, jejich hodnotící soudy, vyjadřují především citový a etický vztah k jazyku. Zajímá je postavení češtiny v minulosti a především v současnosti. Zamýšlejí se diferencovaným způsobem hlavně nad spisovnou češtinou, která je příznivěji přijímána na Moravě a ve Slezsku než v Čechách, vyjadřují se o škole, pravopisu, jazykové kultuře a médiích. Zvláštní problematiku představují výroky o běžně mluvené češtině. Citový vztah k češtině se promítá i do názorů spisovatelů na jazyk jiných umělců slova. Konečně z jejich výroků vyplývá, že si váží jazykovědců. Uvedli jsme rozsáhlý materiálový přehled názorů současných českých spisovatelů na češtinu, který může být užitečný pro lingvisty při jejich práci s češtinou.

Třebaže zpracování této přehledové stati vycházelo ze systematické excerptce více než dvou set nefabulovaných knih spisovatelů, zdaleka jsme problematiku řeči o češtině v jejich tvorbě nevyčerpali. Soustředili jsme se na knižní vydání pamětí, deníků, rozhovorů, esejů a jiných textů, které vycházely hlavně po roce 1989. Vydali je jen ti nejvýznamnější spisovatelé, především generace, která se představila českému čtenáři poprvé na přelomu 50. a 60. let minulého století. Bude třeba se ovšem zabývat i jednotlivými příspěvky dalších, zvláště mladších spisovatelů v tisku, rozhlase a televizi. Zajímavé by bylo čerpat z korespondence spisovatelů.

V neposlední řadě je třeba upozornit na to, že pro bohemistiku, zvl. teorii spisovného jazyka, je také užitečná řeč o češtině i u dalších jeho aktivních uživatelů, jako jsou publicisté, redaktori, moderátoři, komentátoři, politici, učitelé, herci, kněží, korektoři apod., protože ti mají k němu vztah profesionální.¹² Šíření těchto názorů může vést k tomu, aby čeština znovu zaujala patřičné místo, které jí náleží v české společnosti.

Prameny

- IV. SJEZD Svazu československých spisovatelů (Protokol). (1968). Praha: Československý spisovatel.
- Bajaja, A. (1988): *Duely*. Praha: Mladá fronta.
- Červenková, J. (1981): *Semestr života*. Praha: Mladá fronta.
- Gruša, J. (2003): *Šťastný bezdomovec*. Brno: Barrister & Principal.
- Havel, V. (1999a): *Eseje a jiné texty z let 1953–1969*. Praha: Torst.
- Havel, V. (1999b): *Eseje a jiné texty z let 1970–1989*. Praha: Torst.
- Hoblík, J. (1993): *Zlomky L. K. 166 otázek Ludvíku Kunderovi*. Brno: Masarykova univerzita.

¹² Velmi užitečné jsou názory současných známých osobností naší kultury na češtinu, které byly shromážděny v publikacích M. Pravdové – J. Saturové [2007, 2008, 2010], jež vznikly na základě oblíbených pořadů České televize.

- Holub, M. (1987): *K principu rolničky*. Praha: Melantrich.
- Jaklová, L. (2006): *Sochařům se netleská. Rozhovor Lenky Jaklové s Vladimírem Preclíkem*, Praha: Gallery.
- Jamek, V. (1998): *O patřičnosti v jazyce*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky.
- Kantůrková, E. (2007): *Démoni nečasu*. Praha: Baronet.
- Klíma, I. (1995): *Lásky a řemesla Ivana Klímy*. Praha: Academia.
- Klíma, I. (1998): *Kruh nepřátel českého jazyka*. Praha: Hynek.
- Kliment, A. (2004): *Piano v moři*. Praha: Concordia.
- Kohout, P. (1995): *Hvězdná hodina vrahů*. Praha: Mladá fronta.
- Kohout, P. (2008): *O ničem a o všem. Krátká čtení 1975–2008*. Příbram–Praha: Pistorius & Olšanská–Academia.
- Kratochvíl, J. (1995): *Příběhy příběhů*. Brno: Atlantis.
- Kubátová, M. (1997): *Lidská komedie*. Praha: Primus.
- Kuběna, J. (2006): *Paměť básníka*. Brno: Host.
- Kundera, L. (2005): *Různá řečiště*, Brno: Atlantis.
- Kundera, M. (1969): *Žert*. Praha: Československý spisovatel.
- Kundera, M. (1992): Jan Skácel mne poutá k češtině. In: *Revue otevřené kultury* č. 1.
- Ludíková, V. (2009): *Eseje*. Ústí nad Orlicí: Grantis.
- Mertl, V. (1998): *Tiché zahrady*. Brno: Host.
- Misař, K. – Pohorský, M. (1987): *Smutek a naděje románu*. Praha: Československý spisovatel.
- Nepil, F. (1983): *Dobré a ještě lepší jitro*. Praha: Novinář.
- Nepil, F. (2004): *...Váš František Nepil. Výbor z dopisů*. Horní Bříza: Granát.
- Příbský, V. (1985): *Američanka*. Praha: Mladá fronta.
- Putík, J. (2003): *Bláznův polštář*. Praha: Academia.
- Rotrekl, Z. (1995): *Barokní fenomén v současnosti*. Praha: Torst.
- Skácel, J. (1993): *Třináctý černý kůň*. Brno: Blok.
- Smetanová, J. (1990): *Domovní důvěrnosti*. Praha: Novinář.
- Světlík, E. (2002): *Jak zkrotit Pegasa*. Praha: Academia.
- Šiktanc, K. (2007): *Řeč neřeč. Rozhovor J. Slomka s K. Šiktancem*. Praha: Karolinum.
- Škvorecký, J. (1968): *O nich o nás. (Studie o americké literatuře)*. Hradec Králové: Kruh.
- Škvorecký, J. (1991): *Prima sezóna. Zbabělci, Konec nylonového věku*. Praha: Odeon.
- Škvorecký, J. (2004): *Mezi dvěma světy a jiné eseje*. Praha: Ivo Železný.
- Šrut, P. (1998): *Konzul v afríkánech*. Brno: Petrov.
- Šuleř, O. (2007): *Třináctá komnata*. Praha: Mladá fronta.
- Švanda, P. (2006): *Paměť esejisty*. Brno: Atlantis.
- Švestka, K. (1997): *Couvání do času*. Praha: Torst.
- Topol, J. (2000): *Nemůžu se zastavit. Rozhovor Tomáše Weisse*. Praha: Portál.
- Vaculík, L. (1990): *Český snář*. Brno: Atlantis.
- Vaculík, L. (2008): *Dřevěná mysl. Výběr fejetonů z Lidových novin 2002–2008*. Praha: Jaroslava Jiskrová–Máj–Dokořán.
- Viewegh, M. (2006): *Báječný rok*. Druhé město: Brno.
- Zábrana, J. (1989): *Potkat básníka. Eseje a úvahy*. Praha: Odeon.
- Zábrana, J. (1992): *Celý život 1, 2*. Praha: Torst.

Literatura

- Bělič, J. (1955): *Sedm kapitol o češtině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Cvrček, V. – Vybíral, P. (2005): Mluvme, jak nám zobák narost. *Lidové noviny. Orientace*. 13. 8., s. 5.

- Čermák, F. – Sgall, P. – Vybíral, P. (2006): K diskusi o standardní a „spisovné“ češtině. *Slovo a slovesnost*, 67, s. 267–282.
- Čižmarová, L. (2005): Ano, mluvme, jak nám zobák narost, ale jen mezi svými. *Lidové noviny*. 30. 8., s. 11.
- Havránek, B. (1969): Teorie spisovného jazyka. *Naše řeč*, 52, s. 65–77.
- Chvatík, K. (2008): *Svět románů Milana Kundery*. Brno: Atlantis.
- Janáčková, J. – Stich, A. (eds.) (1988): *Chvála české řeči aneb O národě v řeči a o řeči v národě slovy českých spisovatelů od počátků až po naše dny*. Praha: Československý spisovatel.
- Jedlička, A. (1969): Vývojová dynamika současné spisovné češtiny. *Naše řeč*, 52, s. 79–94.
- Jedlička, A. (1974): *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha: Univerzita Karlova.
- Jedlička, A. (ed.) (1977): *Slovník slovanské lingvistické terminologie, I*. Praha: Academia.
- Kosková, H. (2004): *Škvorecký*. Praha: Literární akademie.
- Nováková, M. (1980): Některé otázky normy a kodifikace francouzštiny. *Naše řeč*, 63, s. 26–39.
- Oberpfalzer, F. (1945): *Krásná, čistá, svatá řeč mateřská*. Praha: Karel Voleský.
- Pravdová, M. – Saturková, J. (eds.) (2007, 2008, 2010): *O češtině, 2, 3*. Praha: Česká televize. (Rec. J. Dřimal, *Naše řeč* 92, 2009, s. 160–163.)
- Stich, A. (1996): *Od Karla Havlíčka k Františku Hrubínovi (lingvoliterární studie)*. Praha: Torst.
- Štěpán, J. (2009): K vývoji názorů na prameny při zjišťování spisovné normy. *Naše řeč*, 92, s. 57–71.
- Štěpán, J. (2011a): L. Vaculík, J. Škvorecký, M. Kundera, P. Kohout a V. Havel o češtině. *Bohemistika*, 11, s. 3–10.
- Štěpán, J. (2011b): [recenze] Jarmila Alexová: Vývoj českého barokního souvětí souřadného. *Jazykovědné aktuality*, 48, s. 62–65.
- Štícha, F. (2004): Za hranice gramatičnosti: Ludvík Vaculík a Václav Böhmsche. *Naše řeč*, 87, s. 172–184.
- Uličný, O. (2004): Kam kráčíš, češtino? *Lidové noviny. Orientace*. 17. 4., s. 14.
- Vaňková, I. (2007): *Řeči, v níž vzpomínám...* (Poznámky o mateřském jazyce v českém obrazu světa). In: P. Mareš – I. Vaňková (eds.): *Jazyky, rozumění, porozumění. Sborník k životnímu jubileu Aleny Macurové*. Praha: Univerzita Karlova – Filozofická fakulta, s. 186–199.

Projekt Vzdělávací cyklus Moderní mluvnice češtiny

Od vydání zatím nejobsáhlejší a nejpropracovanější třídílné Mluvnice češtiny uběhlo již více než dvacet let, během nichž vzniklo hned několik příruček o gramatice naší mateřštiny. Za všechny můžeme připomenout brněnskou Příruční mluvnici češtiny, mluvnici spojenou se jménem prof. Čechové Čeština: řeč a jazyk nebo ostravskou Češtinu pro učitele. Od loňského roku začala vycházet Mluvnice současné češtiny V. Cvrčka a kol., v dohledné době vyjde jednosvazková Gramatika češtiny F. Štíchy a kol. a bezprostředně po ní též autor plánuje vznik čtyřsvazkové korpusové gramatiky. Je jistě potěšující, že se právě v této oblasti lingvistické práce na významných bohemistických pracovištích českých univerzit ve spolupráci s Ústavem pro jazyk český Akademie věd České republiky realizuje další projekt, a to Vzdělávací cyklus Moderní mluvnice češtiny,¹ jehož výsledkem by měla být právě nová, moderně pojatá „nauka o českém jazyce“. Nově se ve srovnání s klasickými mluvnicemi zájem rozšiřuje i o sociolingvisticky, lingvopragmaticky a psycholingvisticko-neurolingvisticky zaměřený výzkum prováděný z hlediska vnějších dějin jazyka. Modernost navrhovaného popisu je v jeho interdisciplinárním, komunikačním, vývojově dynamickém a regionálním pohledu na současný stav češtiny spisovné i nespisovné, mluvené i psané.

Řešení grantového projektu Vzdělávací cyklus Moderní mluvnice češtiny je rozděleno do několika základních etap. V první bylo vytvořeno osm pracovních skupin, zaměřených podle základních oblastí lingvistického výzkumu na zvukovou stránku češtiny, český pravopis, lexikologii a slovtvorbu, morfologii, syntax věty, souvětí a textu, textovou lingvistiku se stylistikou češtiny, teorii české komunikace a na vnější vývoj češtiny. Na kmenovém pracovišti celého projektu, olomoucké Katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého, pak proběhla tři dvoudenní pracovní setkání, jejichž účastníci po plenárním jednání právě v těchto skupinách připravovali koncepci jednotlivých

¹ Grantový projekt ESF *Vzdělávací cyklus Moderní mluvnice češtiny pro studenty magisterských a doktorských programů filologických oborů* (reg. č. CZ.1.07/2.2.00/15.0275) poskytovaný Evropskou unií, jehož hlavním řešitelem je prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc., byl podán na Filozofické fakultě UP v Olomouci, jeho hlavními partnery jsou Technická univerzita Liberec (Fakulta přírodovědněhumanitní a pedagogická) a Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky.

oddílů plánované mluvnice. Výsledky pracovních setkání pak byly pravidelně zveřejňovány na moodlu celého projektu.²

V září letošního roku vstoupil projekt do druhé fáze. V akademickém roce 2011/12 a 2012/13 budou na všech zainteresovaných bohemistikách³ realizovány volitelné semináře, na nichž si lektori při práci se studenty magisterských a doktorských programů prověří nejenom odbornou nosnost, ale zejména také praktickou využitelnost nejnovějších poznatků dané oblasti. Výuka je organizována tak, aby se během jednoho semestru na každém pracovišti vystříдалo v tříhodinových blocích rozdělených podle disciplín osm různých lektorů, v průběhu všech čtyř semestrů se pak každá disciplína na daném pracovišti objeví celkem čtyřikrát. Základní teze i učební texty jsou již dnes publikovány na moodlu projektu a lektor má možnost svým studentům předem představit základní studijní materiál, zadat samostatnou práci a zpětně pak studenty seznámit s jejich výsledky a hodnocením. Práce na seminářích má jednak vycházet z kritické analýzy výsledků dosavadního bádání, jednak mají být probírána konkrétní témata vycházející z vlastního výzkumu přednášejících lektorů. Lektori by neměli suplovat výuku v běžných kurzech, spíš by na ni měli organicky navázat a překročit její standardní rámec. Důležitý je zejména akcent na autentičnost analyzovaných materiálů, studenti by při percepci původních korektních i vlastních mluvených projevů měli být vedeni k odhalování komunikačních norem a k poznání důsledků jejich porušování.

Třetí fáze projektu bude probíhat paralelně s fází druhou. Od dubna příštího roku začnou autoři textů připravovat knižní podobu Studií k Moderní mluvnici češtiny. Finální verze těchto studií, na nichž se budou podílet i externí spolupracovníci (za všechny připomínáme např. doc. Olivu), by pak měly posloužit jako základ Moderní mluvnice češtiny, jejíž zpracování plánuje hlavní řešitel grantu prof. Uličný na dobu bezprostředně následující po ukončení právě realizovaného grantového projektu.

Jak pro aktuálně připravované studie, tak pro plánovanou mluvnici byla stanovena jednotná metodologie. Koncepce je budována na funkčně strukturních východiscích a zásadní je pro ni respektování klasické dichotomie „jazyk a jeho užívání“. Autoři tedy na jedné straně směřují k vytvoření popisu zvukové stránky, morfologie, syntaxe a lexika češtiny se zřetelem k jejich vzájemným vnitřním vazbám, na druhé straně ale nejsou opomenuty ani stylistické a pragmatické aspekty popisovaných jevů a zvláštní pozornost je věnována i ortoepii a ortografii. Analýza autentického lingvistického materiálu má být sice důsledně stratifikační, jednotky jsou ale vnímány jako polyfunkční, takže se

² Webová prezentace projektu na <http://sites.google.com/site/mluvnicecestiny/> a na <http://mmc.upol.cz/moodle/>.

³ Semináře budou probíhat na bohemistických pracovištích filozofických a pedagogických fakult v Brně, Českých Budějovicích, Hradci Králové, Liberci, Olomouci, Opavě, Ostravě a Plzni.

respektuje prostupnost jednotlivých jazykových rovin. Při zpracování jazykového materiálu nemá být opomíjena ani synchronní vývojová dynamika prostředků a jejich příslušnost k centru a periférii; současně musí být akcentováno i komunikační a funkční hledisko, to znamená, že budou sledovány aspekty stylové, sociální i regionální, prvky mluvenosti a psanosti, spisovnosti a nespisovnosti výrazových prostředků nebo jejich expresivita. Výsledky generativně orientovaného výzkumu budou zařazeny v samostatném apendixu (Hudousková, Medová, Veselovská ad.).

Pracovní skupina orientovaná na výzkum zvukové stránky češtiny připravila pro práci na seminářích velmi kvalitní studijní materiály shrnující základní fakta o tvoření řeči; komplexně zpracovaný přehled zvukových vlastností češtiny autoři rozdělili do oddílů věnovaných segmentální a suprasegmentální rovině, ortoepii a pravidlům transkripce. Ještě před seminářem si tak studenti mohou zkusit transkribovat čtyři zvukové ukázky, na samotném semináři se pak spolu s lektory (Palková, Machač, Ziková) budou věnovat analýze nahrávek a hodnocení zvukových projevů.

Práce v seminářích věnovaných teorii českého pravopisu bude vycházet z kritického zhodnocení současných pravopisných příruček, spolu s lektory (Beneš, Prošek, Smejkalová, Uličný) budou studenti hledat odpověď na provokativní otázku o potřebě kodifikace a o možnostech jejích změn. Pravopisná preskripce bude ovšem hodnocena i z aspektu sociálního, účastníci seminářů se pokusí najít hranice mezi nevzdělaností a neuvědomovanou analogizací, proberou i související témata, jako je psaní spřežek, velkých písmen nebo změny v pravopise přejatých slov. Budou prezentovány i problematické jevy syntaktického pravopisu, zvláště interpunkce.

Fakt, že nejdynamičtější se v současné době vyvíjí oblast slovní zásoby, se odrazil i v tematickém zaměření seminářů věnovaných právě této rovině. Vedle zpracování problematiky jazykové stratifikace (Hradilová, Lábus) je značná pozornost věnována právě obohacování slovní zásoby (Hradilová, Jandová), možnostem kontextové variability (Nagy) nebo idiomatičnosti a kolokabilitě lexikálních jednotek (Martínková). Z didaktického hlediska je pak jistě velmi přínosná snaha o komplexní zpracování moderně pojaté terminologie daného oboru (Martínková, Adámková). Přesah k otázkám obecně jazykovědným představuje zkoumání lexikálního významu (Nagy). Precizně je zpracována i problematika vnitřní struktury slova a utvářenosti nových lexikálních jednotek (Bednaříková).

Šíři typologicky příznačné a velmi bohaté české flexivní morfologie odpovídá i personální zastoupení pracovní skupiny (Bláha, Friedová, Janečka, Jínová, Křivan, Lehečková, Madecki, Smejkalová, Štěpánková, Uličná, Uličný, L. Veselý, V. Veselý, Vondráček). Lektoři si kladou za cíl postihnout nejenom otázky čistě morfologické, ale chtějí se zaměřit i na vazby této roviny na syntax a lexikologii. Při analýze korpusových dat budou sledovat stylovou, funkční i regionální variantnost, nutně se dotknou i diferenciacních a unifikačních

tendencí ve flexi. S ohledem na nejnovější výsledky bohemistického bádání bude probírána problematika slovnědruhová i slovnětvarová. Řadu otázek dnes např. přináší variantnost v zakončení plurálových tvarů maskulin, ve tvarech antroponym a toponym, ve stupňování některých adjektiv, bouřlivý a de facto nepodchycený je i vývoj spojovacích výrazů a předložek. Zvláštní pozornost by měla být věnována i otázce poměrně opomíjených morfonologických alternací.

Východiskem pro popis větných struktur se stala koncepce modifikované valenční syntaxe. Vedle kritického zhodnocení dosavadních syntaktických výzkumů za posledních čtyřicet let a posouzení jejich přínosu a využitelnosti při budování nové koncepce (Hirschová) se členové této pracovní skupiny pokusí vytvořit např. moderně pojatou typologii větných struktur. Důsledné odlišení externí a interní valence umožní vybudovat přehlednou klasifikaci větných pozic, i nadále bude zásadní rozdělení na argumenty a adjunktvy, vedle argumentové struktury budou sledovány i možnosti rozšiřování a obohacování větných konstrukcí (Jelínek, Svobodová). Zvláštní pozornosti bude pochopitelně podroben i stále problematický větný člen doplněk (Uličný). Kriticky má být zhodnoceno i dosavadní pojetí verbonominálních a složených přísudků (Petkevič). Postup od formy k funkci bude dodržován nejenom při analýze větných struktur, o klasifikaci formálních prostředků užitých při kombinaci vět se koncepčně opírá i popis souvětí. Na autentickém materiálu budou sledovány např. možnosti různovětných spojení nebo kombinatorické možnosti větosledu dané právě užitím spojovacích prostředků (Škodová, Štindlová, Nedolužko). I nadále bude respektována dichotomie věta – výpověď, vedle výpovědních modifikací budou sledovány i jevy tzv. funkční větné perspektivy a jejich role nejenom při vytváření slovosledné variantnosti, ale i při budování tematických posloupností textu (Štěpánková).

Poměrně novátorsky je koncipována problematika jazykového stylu. Vedle tradičního pojetí funkčních stylů a analýzy stylů na různém stupni zobecnění, spojené s výzkumem stylových faktorů a příznaků, se totiž autorům koncepce (Křístek, Mareš, Prošek, Schneiderová, Smejkalová) nabízí i otázka, zda by nebylo produktivnější vyjít od pojmu text, zabývat se např. standardy textovosti, prostředky textové soudržnosti apod. a do takto vytvořeného komunikačního rámce zabudovat styl jako jednu z jeho charakteristik. Spolupráce s externími spolupracovníky (Bílková, Höflerová) slibuje rozšíření zájmu i o otázky hypertextovosti.

Pro všechny uživatele češtiny, a to nejenom ty profesionální, budou jistě přínosné výsledky pragmaticky orientovaného výzkumu (Čmejková, Jandová, Kaderka, Kořenský, Šebesta, Vondráček, Zeman). Analýza jazykového materiálu má vycházet ze zhodnocení všech okolností komunikační situace i jejího vlivu na užitý kód. Budou sledovány nejenom funkce realizovaných sdělení, ale také vztahy účastníků komunikačních aktů, naplňování i porušování zdvořilostních strategií, na autentických komunikačních událostech budou studenti sledovat snahu komunikantů zachovat si tvář a podle aktuální situace

i zachovat, nebo naopak ohrozit tvář komunikačního partnera. Pohled na komunikační situaci bude komplexní, zvláštní pozornost bude proto věnována nejenom vymezení komunikačních žánrů a vzorců, ale také výrazovým prostředkům užitým v odpovídající situaci. Specifika komunikačních situací se promítají i do výstavby jazykových projevů, široce pojatá je v této koncepci i problematika mluvenosti a psanosti a všech souvisejících jevů.

Nejenom precizní přehled dějin češtiny od pračeštiny až k její současné podobě, ale také celou řadu podnětů z oblasti dialektologického a vůbec regionálně zaměřeného výzkumu slibují semináře věnované vnějšímu vývoji češtiny. Autoři koncepce (Bláha, Dittmann, Fidlerová, Jandová, Komárek, Koupil, Pasáčková, Uličný, Vykypělová) se navíc věnují i zpracování průřezových pohledů na dějiny grafiky, gramatologie a kodifikace. Jako jednoznačně přínosnou hodnotíme i snahu o fundovaný, historicky podložený popis odlišností české a moravské varianty češtiny (Pasáčková, Bláha). Nejenom pro účastníky seminářů budou jistě velmi atraktivní výsledky výzkumu zaměřeného na sledování vývoje češtiny v kontaktu s cizími jazyky, a to jak na půdě domácí (Bláha, Dittmann, Koupil, Musilová, Uličná), tak i v zahraničí (Dittmann, Martinec, Musilová).

Odvážný a ambiciózní projekt Vzdělávacího cyklu představuje v oblasti bohemistického výzkumu ojedinělou aktivitu. Na konci náročné cesty počínající u práce se studenty a pokračující přes vznik odborných studií se můžeme těšit na novou a v pravém smyslu slova Moderní mluvnici češtiny.

Jindra Svobodová

České názvy savců. Historicko-etymologická studie (Studia etymologica Brunensia 10)

Eva Havlová, Praha: NLN s.r.o., 2010, 272 s.

V loňském roce vydalo etymologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR monografii *České názvy savců. Historicko-etymologická studie* (Havlová, 2010). Kniha vyšla jako desátý svazek ediční řady *Studia etymologica Brunensia* v nakladatelství Lidové noviny v Praze. Její autorka, přední česká etymoložka Eva Havlová, se však již bohužel vydání knihy nedožila. Hlavní text, totiž slovníková hesla všech jednotlivých českých názvů savců, nicméně stačila zpracovat v úplnosti. Tuto hlavní osu knihy zamýšlela autorka doprovodit ještě úvodní studií, která by popsala vývoj české zoologické terminologie od počátků po dnešek. Tohoto úkolu se nakonec v nástinu ujal její dlouholetý spolupracovník, zoolog Jan Zejda. Kniha byla dále doplněna nezbytnými rejstříky a seznamem literatury. Čtenář tak má k dispozici především dílčí analýzy jednotlivých názvů savců a obecnější pojednání o vývoji českého názvosloví savců. V podstatě však chybí závěry, které lze z provedených podrobných dílčích studií jednotlivých názvů vyabstrahovat. Mám zde na mysli především sumární pojednání o způsobu tvoření českých názvů savců, tedy etymologickou a slovotvornou analýzu, která by názvy savců klasifikovala do tříd podle jejich původu a slovotvorné charakteristiky. O něco takového se chci pokusit v následujícím textu. Je však třeba hned v úvodu říci, že půjde pouze o sbírání plodů ze stromu, který po léta opečovával někdo jiný. Bez několik desítek let trvajících úsilí Evy Havlové by předkládaný přehled naprosto nebylo možno napsat.

V monografii mají všechna hesla knihy jednotnou stavbu. U každého názvu se začíná částí zoologickou, ve které je uvedeno, pro který druh, rod, čeleď či řád savců tento název byl užíván nebo je dodnes platný. Druhá část hesla pak obsahuje výklady etymologické, v nichž se dočteme o původu toho kterého názvu – u starších názvů je uveden hloubkový etymologický rozbor s výčtem příbuzenstva v ostatních slovanských či širěji indoevropských jazycích, u mladších, novodobých názvů se především uvádí, kdo ze zoologů tento název vytvořil či použil jako první. Uveden je přitom nejen nejčastěji přijímaný výklad slova, ale často i výklady konkurenční, přičemž je posuzována jejich pravděpodobnost.

Eva Havlová se zabývala nejen názvy platnými v současné zoologické terminologii, ale historicky průřezově i názvy starými, které sice byly v jistou

dobu někým navrženy, ale neujaly se, resp. nebyly všeobecně přijaty a v současné době tedy nejsou platné. Mezi oběma skupinami názvů je poměr zhruba vyrovnaný, nyní platných názvů je v knize jen o několik desítek víc než názvů neplatných, konkrétně z celkového počtu asi 930 rozebíraných názvů je nyní platných názvů 430. V monografii jsou, stejně jako v tomto našem článku, platné názvy odlišeny od neplatných pomocí tučného vyznačení.

Základní skupiny, na které lze všechny názvy rozdělit, jsou dány samotným etymologickým původem slov, totiž tím, zda jde o slova domácí, nebo o slova přejatá. Hranice mezi těmito skupinami však není ostrá, a to ze tří důvodů, resp. úhlů pohledu (ve všech se přitom reflektuje rozdílná hloubka pohledu dvou jazykovědných disciplín, etymologie a slovo tvorby: zatímco první se dívá až do prehistorie slova, druhá jen do jeho historie; více o vztahu těchto disciplín viz např. Vykypěl, 2004, s. 10n).

Za prvé tu hraje roli doba přejetí – je lépe považovat české slovo, které je praslovanského stáří, přičemž se ale v praslovanštině jednalo o výpůjčku z jiného jazyka, za slovo domácí, nebo přejaté? Vzhledem k tomu, že se zde díváme na české názvy především jako na novodobou, v posledních dvou stech letech se dynamicky proměňující soustavu, kloníme se v těchto případech k zařazení slova mezi názvy domácí (srov. např. **osel, lev, slon**).

Za druhé je obtížné zařadit do jedné ze dvou základních skupin takové slovo, které představuje derivát obsahující přejatý kořen, ale domácí afix, nebo slovo, které je kompozitem obsahujícím jeden kořen domácí a jeden přejatý. Ze slovo tvorného hlediska jde v těchto případech spíše o slova domácí, popř. by bylo možno vydělit speciální skupinu názvů hybridních. Jedná se například o tyto deriváty: kytovci (*kyt* < ruš.), kosatička (*kosatka* < ruš.), **bandikutec** (*bandikut* < jazyk telugu), duran (*dur* < ruš.), renař (*ren* < pol.), parovník (z ruského slovesa *parit'* + sufix *-ník*), dále ayák, žestokeš, paviánc, **viskačovec, činčilák, kaloň, embalonurovití, mormoopidovití, noktilionovití, furipterovití, tyropterovití, natalovití, ženetka, vorvaňovec, hyenka, antilopka, delfínc, delfínovec, fretka, daněk, sajka, pižmoň**. Z kompozit můžeme uvést: polomaki (*maki* < malgaš.), pochvorep (č. *pochva* + srb. *rep*), valoř (z něm. *wall* + č. *oř*), dále například **dikobrazočelistní, velehutia**.

Za třetí se jednoznačnému zařazení vzpírají slova, která jsou sice z etymologického hlediska výpůjčkami, ale jde původně o neterminologická apelativa neoznačující savce; teprve sekundárně – přenesením významu – došlo ke vzniku nového lexému terminologické povahy (např. jeptiška, satanáš, **d'ábel**, d'asík, hermelín).

Jak známo, zakladatelem české zoologické terminologie byl Jan Svatopluk Presl (1791–1849), řada jeho následovníků se potom s jeho systémem různých způsobem vyrovnávala a přicházela (a dodnes přichází) s nejrůznějšími změnami, návrhy a úpravami. Sám Presl užíval čtyři základní prostředky tvorby českých zoologických názvů. Podle priority šlo u něj o následující hierarchii (viz Havlová 1992, 207n): 1) domácí slova, 2) přejetí ze slovanských jazyků, 3)

vlastní novotvary, 4) přejetí z neslovanských jazyků. V našem rozdělení na dvě skupiny tak k sobě patří Preslovy body 1) a 3) na jedné straně a 2) a 4) na druhé straně.

Následující přehled uvádí sumárně všechny v knize rozebírané názvy a třídí je do výše vymezených skupin.

1. Názvy domácí

Ze slovtvorného hlediska můžeme domácí české názvy savců rozdělit na čtyři skupiny: základová slova, deriváty, kompozita a víceslovná pojmenování.

(a) **Základová slova** patří k nejstarší vrstvě českých zoologických pojmenování. Jsou to slova už praslovanského stáří, označující především ty savce, kteří se vyskytovali na územích obydlených praslovanskými kmeny. Mezi ně patří: **tchoř** (psl. **dьchor'ь*), **kuna** (psl. **kuna*), **upír** (psl. **'opirь/opyrь/upirь*), **zajíc** (psl. **zajęcь*), **plch** (psl. **pьlchь/pьlchь*), **lis** (psl. **lisь*), **pes** (psl. **pьsь*), **býk** (psl. **bykь*), **zubr** (psl. **zobrь*). Často se jedná dokonce o slova stáří už indoevropského, mající protějšky i v jiných větvích indoevropských jazyků. K nim patří: **bobr** (< ie. **bhe-bhru*), **lidé** (< ie. *(*H*₁)*leudh-* 'růst'), **prase** (< ie. **pork'o-*), **vepř** (jistě už baltoslovanského stáří, má i další ie. paralely), **kůň** (< ie. **ek'wos-*), **myš** (< ie. **mūs-*), **rys** (< ie. **leu-* 'zářit'), **vlk** (jistě už ie., ale těžko spojitelné s nějakým slovesným kořenem), **tur** (jistě už indoevropského stáří, ale těžko spojitelné s verbálním kořenem, nejspíše už v ie. přejímka odjinud), **koza** (už ie., ale příbuzná slova z hláskových důvodů těžko spojitelná), **brav** (psl. **borvь* < ie. **bhor-u* ke kořeni **bher-* 'bít, řezat'), **vydra** (< ie. **ūdra-*), **ovce** (< ie. **H*₃*eui-* nebo *H*₂*oui-*, srov. ESJS 10, 613), **los** (psl. **olsь* < ie. **H*₁*e/olk'i-*), **jelen** (z ie. *H*₁*el-* 'hnědý'). Někdy jde i o velmi stará kulturní stěhovavá slova, v praslovanštině tedy představují přejímky z jiných indoevropských či neindoevropských jazyků. Jedná se o tyto názvy: **buvol** (psl. **buvolь*, přejetí z latiny), **slon** (psl. **slonь*, patrně už praslovanská výpůjčka, ale nejistého původu), **osel** (psl. **osьlь*, patrně výpůjčka z germánského prostředí), **lev** (psl. **lvь*, přejetí z jiných ie. větví), **velbloud** (psl. **velьbьodь*, přejetí z gót. *ulbandus*), **hranostaj** (psl. **gornostajь/gornostalь*, snad přejetí z germ.).

(b) Největší skupinu domácích názvů představují **deriváty** odvozené různými sufíxy nebo prefíxy, případně způsobem prefixálně-sufixálním. Stejně jako v případě kompozit (viz níže) se jedná většinou o názvy novodobé, vzniklé individuálním novotvořením jednotlivých zoologů, kteří se pokoušeli či pokoušejí vystihnout názvem nějakou typickou charakteristiku daného zvířete, resp. případně jeho vztah k jiným příbuzným savcům (podobný vzhled, způsob života apod.). Následující výčet naznačuje produktivitu a frekvenci výskytu jednotlivých sufíxů a prefíxů:

Sufixy: -áč: létač; -áč: ramenáč, šupináč, **noháč**, **hrabáč**, **chlupáč**; -áček: podkováček; -ák: **kapustňák**, nočák, **osínák**, drážďák, hryzáci, tlamák, **osmák**, pižmák, **plejtvák**, plavák; -al: **mýval**; -ál: **nosál**; -an (oblíbený Preslův sufix, zejména pro primáty): choulan, **klokán**, skokan, **chvostan**, **vřešťan**, **chápan**, myšan, hlavan, ušan, **kosman**; -atí: pásatí; -átko: **morčátko**; -če: **morče**; -ec: zobanec, letavec, **savci**, **vrápenec**, **hryzec**, **slepec**, příšerec, netopýrec, **hlodavci**, **rejsec**, nosalec, **bahnivec**, **jelenec**, **buvolec**, **srnec**, zubatec, hrbatec, **létavec**, **jezevec** (už psl. sufix *-ьсѣ*), nehetnatci, bodlinatec, srstnatci, **chobotnatci**, **štětinatec**, kožnatec, hřivnatec; -eč: **oviječ**; -ejš: skokejš; -ek: **vačínek**, **klokánek**, **netopýrek**, **rejsek**, **ježek**, **krtek**, **frček**, **křeček**, **medvídek**, **vlček**, jelínek, **norek** (už psl.), **tarbíček**; -el: **sysel**; -ice: **vačice**, **myšice**, opice, **lasice**, **plískavice**; -ič: vrásnič; -íček: **vydříček**, kouřovníček, přísavníček, nálevníček, **lvíček**, podkovníček; -ička: **veveříčka**; -ík: **vačík**, **vydřík**, **hrabošík**, **krtčík**, **plšík**, bobřík, frčík, **králík**, **křečík**, **hrošík**, **srnčík**, **psík**, **tchořík**, vrápeník, kunovčík, vakovčík; -ín: **bodlín**, štětín, **srstín**; -ina: bělušina; -ivka: **myšivka**, plšivka; -ka: **myška**, vdovka, línka, deňka, torebky, pytelky, **liška**, hrabačka, **cibetka**, krčilka, **chocholátka**, **veverka**, šupinatka; -natí: kopytnatí; -ník: torebník, mraveník, **pláštík**, **mravenečník**, mračník, **norník**, večerník, svízelník, brtník, jezevečník; -och: smrad'och; -ok (Preslem občas užívaný sufix ruského původu): kusok, myšok, vidlok; -ol (oblíbený Preslův sufix): šlakol, kvíkol, **puchol**, žlabol, cupol, **čepcol**, lapol; -oň: moroň, kusoň, **outloň**, hltoň, **lesoň**, sedloň; -oš (oblíbený Preslův sufix, zejména pro hlodavce): runoš, hnátoš, kuťoš, drápoš, tlustoš, kulhoš, runoš, strakoš, uchoš, ostnoš, rohoš, **hraboš**, nahoš, dlakoš, **krtoš**, **rypoš**, šantoš, smrd'oš, medvědoš, perutoš; -oun: srstoun, vlkoun, tokoun, šplhoun, **bércoun**, **koroun**, nártoun, prstoun, **hlodoun**, lezoun, **luskoun**, lvoun, plavoun, **psoun**, **letouni**, **štětkoun**, zuboun, hrboun, plavoun; -ous: morous; -ouš: **pytlouš**, outlouš, **rypoš**; -oušek: stříbroušek, rudoušek, vlnoušek; -ovec (mj. je to typický sufix k odvozování názvů vačnatců, srov. Havlová, 2010, 19): vydrovec, kunovec, bercounovec, rýskovec, krysovec, myšovec, veverovec, **vakovec**, **pásovec**, **rejskovec**, hrobkovec, přísavkovec, plástíkovec, ježovec, přímtrakovec, šerovec, mývalovec, **plejtvákovec**, **kosticovci**; -ovití (sufix pro jména čeledí, viz Havlová, 1992, 206, srov. i níže kompozita s tímto sufixem): **medovcovití**, kopytkovití, **turovití**; -ucha: poletucha vaknatá, **poletucha**, **letucha**, palcucha, **sviňucha**; -ul: krotul, **kotul**; -ule: drasule, ochechule; -ura: **ježura**, -uška: **bobruška**, slepuška, skokuška, letuška, **poletuška**, **voduška**; prefixy: pa-: pakrálík, pamyši, **pakůň**, pakamzík, **paovce**, pakoza, pabuvol, patur, **pavrápenec**, **paježura**; pra-: **pratur**; pře-: přepáska, přežvýkaví; ne-: **nepřežvýkaví**; prefixálně-sufixální tvoření: bezkazečník, podvečerník, podlužnice, zakrslík, bezzubí, **ozubení**.

(c) Poměrně početnou skupinu mezi domácími názvy savců představují **kompozita**. Stejně jako v případě derivátů (viz výše) se jedná většinou o názvy novodobé, vzniklé individuálním novotvořením jednotlivých zoologů, kteří se

pokoušeli či pokoušejí vystihnout jednoslovným názvem nějakou typickou charakteristiku daného zvířete, resp. případně jeho vztah k jiným příbuzným savcům.

Seznam kompozit: vejcorodí, **ptakořitní**, **vakokrt**, pytlonoš, **vakorejsek**, vakorejsec, **vakomyš**, vakotarbík, **vakovlk**, žeponoska, **mravencojed**, vakojezevec, **dvojitozubci**, málozubí, vakomedvěd, vakodlak, **vakoveverka**, **vakoplšík**, vakomyš, **hmyzožravci**, ježkobodlín, polobodlín, **krtobodlín**, **zlatokrt**, jamoškrab, chudozubí, listožravci, **lenochod**, čtverorucí, **poloopice**, **ploskonosí**, vlkodlačka, pěknovlasec, úzkonosí, hrubonos, dlakořit, **lidoopovítí**, veleop, **veverkočelistní**, **pytlonoš**, pytlomyši, měchomyši, pruhomyš, **ostnoplch**, krtkomyš, plchochvost, **křečkokrasy**, křečkomyš, **tučnomyš**, lesomyš, strmodrap, **klokanomyš**, **pruhomyš**, moromyš, **ostnokrysa**, stromomyš, **skálomyš**, **pískomil**, kyjochvost, **řekomyš (1)**, ohonotoči, hrabomyš, polomyši, řekomyš (2), vepřomyši, holocas, krtomyš, krtonoš, **bělozubka**, cíponos, lyronos, veloblánec, **víkonos**, klaponos, sakokřídlec, klapkorepec, rýhonos, hřebenonos, rejskokrtek, zemolez, **listonos**, řasonos, svazkozub, jednolupek, úzkoblánec, listobrad, vruboretec, rybožer, lysomorous, psohubec, zlotvarec, velemorous, hroznohled, mrakolib, nocimil, žlázokřídlec, krátkoušan, stejnoušan, trubkonos, trubkouch, černouch, velouch, ploutvonožci, ploskonozí, tenkoryp, ohonovin, **lichokopytníci**, lichoprstci, jednokopytníci/jednopaznehtní, mnohokopytníci/mnohopaznehtní, polokůň, poloosel, **nosorožec**, **sudokopytníci**, dvojpaznehtní, kancojel, losojel, koňojel, **vidloroh**, dutorozí, orojel, jelokoz, malokoz, **skálomez**, chvostonožec, volojel, jelobýk, hrotnoroh, volohlavec, čtyřrožec, kozojel, krutoroh, vijorožec, **kozorožec**, ovoskot/ovovol, lyrorožec, hornoroh, **přímorožec**, losokoz, **kulohlavec**, jednorožci, **vakoplch**, pletušan, prostouch, lenoop, srostlouch, **velryba**, **velrybka**, plavnoruk, **tarbíkomyš**, **tarbíkomyška**, lumíkomyš, krtkolumík.

Kromě toho existují však i kompozita už praslovanského stáří: **člověk** (psl. *čelo-věkb), **netopýr** (psl. *neto-pirь/neto-pyrь), **medvěd** (psl. *medv-ědb).

(d) Okrajovou skupinou domácích názvů savců jsou **víceslovná pojmenování**. Jde většinou o spojení substantiva s adjektivem, přičemž adjektivum obvykle naznačuje místo, kde daný savec žije, zatímco substantivum nějakou jeho typickou charakteristiku (podobnost s jiným zvířetem). Bez výjimky jde o názvy, které se neujaly, snad proto, že byly většinou otrockými kalky německých předloh (srov. níže): mořská panna, mořská kráva, mořské kočky, létací liška/lišák/pes, lesní muž, kočka palmová, mořský slon, zlatý zajíc, lítací pes, mořský pes, vodní tele, mořský medvěd, činčilové krysy, létači řezaví.

Charakterizovali-li jsme výše uvedené názvy jako domácí, měli jsme tím na mysli, že jsou tvořeny z domácího, slovanského materiálu po stránce formální. Ve velké části případů však jde zároveň o kalky, tedy doslovné překlady významově shodných cizích předloh. Z tohoto hlediska můžeme české názvy savců opět třídit do různých skupin, zejména podle toho, zda jsou to kalky oficiálních (zřídka i neoficiálních, resp. dnes už neplatných) vědeckých názvů

latinských či řeckých (příp. latinsko-řeckých) nebo oficiálních názvů německých.

Kalky řeckých názvů: ptakohubí (Ornithostomata), rychlojazan (Tachyglossus), srstoun (Dasyurus), vakojezevec (Perameles), vakomedvěd (Phascolarctos), hnátoš (Macropus), mořská panna (Halicore), **pláštník** (Chlamyphorus), **ploskonosí** (Platyrrhina), pěknovlasec (Callithrix), úzkonosí (Catarrhina; jen z půlky), **pytlonoš** (Saccophorus), měchomyši (Saccomyida), krtkomyš (Myotalpa), **tučnomyš** (Steatomys), řekomyš (Potamys), holooocas (Gymnura), veloblánc (Megaderma), sakokřídlec (Saccopteryx), **listonos** (Phyllostomidae), svazkozub (Desmodus), úzkooblánc (Stenoderma, nebo něm. Schmalhäutler), hroznohled (Dinops), mrakolib (Scotophilus), nocimil (Nyctophilus), tenkoryp (Stenorhynchus), lichoprstci (Perissodactyla), **nosorožec** (Rhinoceros), koňojel (Hippelaphus), krutoroh (Strepsiceros), losokoz (Eleotragus), **ptakopysk** (Ornithorhynchus), **mravencojed** (Myrmecobius), **dvojitozubci** (Diprotodontia), nočák (Nyctipithecus), dlakořit (Lasiopyga), pytlomyši (Saccomyidae), **dikobrazočelistní** (Hystricognathi), **víkonos** (Rhinopoma), jednolupek (Monophyllus), pletušan (Plecotus), krátkoušan (Brachyotis), velouch (Megalotis), polokůň (hemippus), poloosel (Hemionus), kozojel (Tragelaphus), **ozubení** (Odontoceti), jednorožci (monoceros).

Kalky latinských názvů: bezzubí (Edentata), **vačnatci** (Marsupialia), **hmyzožravci** (Insectivora), **lenochod** (Tardigrada), čtverorucí (Quadrumana), křečkomys (Cricetomys), podlužnice (Paludicola; zčásti), **nosál** (Nasua), mnohokopytníci/mnohopaznehtní (Multungula), dvojpaznehtní (Bisulca), dutorozí (Cavicornia), jelokoz (Cervicapra), živorodí (Vivipara), koláčnatí (Placentalia), listožravci (Folivora), hrubonos (Nasalis), **hlodavci** (Rodentia nebo Rosores), **králík** (regulus), ploutvonožci (Pinnipedia), **nepřežvýkaví** (Nonruminantia), přežvýkaví (Ruminantia), **kozorožec** (capricornus), ovoskot/ovovol (Ovibos).

Kalky latinsko-řeckých názvů: volojel (Boselaphus), jelobýk (Boselaphus), kulohlavec (Globicephala).

Kalky německých názvů: **zlatokrt** (Goldwurf), koroun (Borkentier), mořská kráva (Seekuh), **poloopice** (Halbaffen), **chvostan** (Schweifaffe; nejisté), mořské kočky (Meerkatze), **lidoopovití** (Menschenaffen), vepřomyš (Schweinsmaus), létači řezaví (Schneidflatterer), stejnoušan (Gleichohr), **medvídek** (Kleinbären), krysa opossumovitá (Opossumratte), **pásovec** (Gürteltier), opice lenivé (Faulaffen), opice nosatá (Nasenaaffe), opice štíhlé (Schlankaffen), jeptiška (Nonnenaffe), ramenáč (Armaffe, Langarmaffe), svazkozub (Bundezahner), stejnoušan (Gleichohr), hrabačka (Scharthier), mořský pes (Seehund).

U některých kalků ovšem není zcela jasné, co bylo jejich předlohou: **mýval** (něm. Waschthier, Waschbär, nebo lat. Procyon lotor). U jiných zřejmě spolupůsobily předlohy dvě: **nártoun** (ř. Tarsius, ale i něm. Fussthier), mnohokopytníci/mnohopaznehtní (lat. Multungula, ale i něm. Vielhufer),

jednokopytníci/jednopaznehtní (lat. Solidungula, ale i něm. Einhufer), satanáš (ř. Pithecia satanas, ale i něm. Satansaffe).

2. Názvy přejaté

Výše jsme uvedli, že hlavní tvůrce české zoologické terminologie Jan Svatopluk Presl užíval přejímání slov jako jeden z běžných prostředků tvorby českých názvů. Přejímal přitom jednak ze slovanských, jednak z neslovanských jazyků. Kromě toho existují samozřejmě i pozdější, popreslovské výpůjčky. Níže uvádíme třídění podle zdrojového jazyka, ze kterého přímo přejímala čeština, pokud je to prokazatelné. V řadě případů však známe jen nejstarší pramen (typicky nějaký domorodý jazyk) nebo jen některý ze zprostředkujících jazyků (typicky některý z „velkých“ evropských jazyků, jako je především španělština, angličtina, francouzština, němčina a ruština), ale přesný směr šíření výpůjčky po evropských jazycích není jasný. Náš přehled je tedy spíše orientační a má alespoň rámcově naznačit nejčastější cesty šíření přejatých názvů savců. Domorodé názvy pak třídíme pouze do geografických celků, bez zřetele ke genetické příbuznosti či nepříbuznosti tamních jazyků (o přesnějším přiřazení konkrétních jazyků do jazykových rodin se čtenář může poučit především z rejstříku knihy).

Přejetí ze slovanských jazyků:

ruština: emurančík, medvědka, **pestruška**, **krysa**, **dikobraz**, **vychuchol**, **chochul**, **irbis**, **pesec**, **korsak**, **lachtan**, **mrož**, **tuleň**, krylatka, **sobol**, **medojed**, **solongoj**, **kolonok**, archar, **kosatka**, martyška, **burunduk**, **cokor**, **pěščanka**, **pišť'ucha**, **manul**, sivuč, nerpa, chorek, **tarpan**, **džigetaj**, **kabar**, **sajga**, **běluha**; polština: **rosomák**, **vorvaň**, kočkodan, štekalka, zbik, suhák, **malpa**, **kykutas**, **svišť**, drabař; slovenština: mercoun, **potkan**; srbochorvatština: muna.

Přejetí z neslovanských jazyků (ale zřejmě přes zprostředkování jiného jazyka, není však jisté jakého):

španělština (evropská či jiho- nebo severoamerická): **vikuña**, **kolokolo**, **armadil**, **apar**, **pinč**, **titi**, **marimonda**, **miriki**, **barigudo**, **činčila**, **pakarana**, **mara**, **degu**, **nutrie**, **almiqui**, **tigrillo**, **viskača**, **oncilla**, **kojot**, **hurón**, **zorila**, **teledu**, **guanako**, **lama**, **alpaka**, **paco**, **huemul**, **puđu**;

portugalština: **kašelot**, **ai**, **karaya**, **maikong**, **guara**, **lontra**, **zebra**; francouzština: **unau**, **magot**, **babuin**, **gibon**, **urzon**, **gepard**, **ocelot**, **kuguár**, **onsa**, **grizon**, **pekan**, **gazela**, **kuprej**, **zebu**; italština: **žirafa**; latina: **lar**, **pardál**, **tygr**, **kalan**, **onager**, **axis**, **bizon**, **muflon**, **oryx**, **delfín**; angličtina: **japok**, **vombat**, **wallaroo**, **euro/uru**, **bunder**, **vanderu**, **čikarí**, **čipmank**, **gofer**, **timberwolf**, **dingo**, **dhoul**, **grizzly**, **kodiak**, **skunk**, **pronghorn**, **konzi**, **grampus**; němčina: **šelmy** (přejato už ve středověku), **pavián**, **bisam**, **kueruk**, **mbaracaya**, **pišu**, **levhart** (střední horní němčina), **panter**, **mink**, **fret**, **šup**, **bušbok**, **ša**, **grind**; nizozemština (a afrikánština): **čakma**, **ratel**, **pekari**, **tayassu**, **mazama**, **muntžak**,

oribi, kudu; švédština: desman; norština: sejval; grónština: tunolik, **keporkak**, anarnak; stará severština: **narval**; arabština: **daman, fenek**; turečtina: **šakal**;

Domorodé jazyky:

Severní Amerika: **opossum, possum**, asapan, **ondatra, kynkažu, rakun, karibu, wapiti**; Jižní a Střední Amerika: tatupoyu, **tamarín, mirikina, uakari**, saki, koata, šilu, **moko, kapybara, aguti, akuči, paka, tukotuko, kururo, hutia, margay, puma, jaguarundi, jaguár**, ariranha, kakamizli, koati, **tapír, tukuxi**; Austrálie: tafa, numbat, bilby, **koala, kusu**, poturu, eira, tayra, surilho; Indie: **bandikut, langur**, bandar/nilbandar, manga, čita, urva, mungo, čital, hangul, **barasinga, sambar**, sasin, **gaur, gajal, jak, nilgau, arni**, čikara, **takin, serau, tahr, goral**, urial, čiru, bharal; jihovýchodní Asie a Oceánie, Nová Guinea, Indonésie, Malajsie: lapunder, **siamang, kuskus**, aposu, budeng, **orangutan**, taguan, pangolin, harimauda, musang, **linsang, biruang, panda, kančil, sika**, milu, thamin, **džejan, dzeren**, seladang, **banteng, anoa, tamarau**; Madagaskar: tanrek, **maki, vari**, fitiliki, babakoto, **sifaka**, aje-aje, **kiang, babirusa**, bagol; Afrika a Blízký východ: aškoko, angwantibo, **komba, gueréza, mangabej, makak, dželada, bonobo, šimpanz, kuru, gundi**, kaberu, **kvaga, okapi, impala**, česebe, gnu, **dibatag, beira**, gerenuk, **dikdik**, suni, sassa, watusi, **nyala, bongo, sitatunga**, markhur, adas, bejsa/beisa, lečve, **kogia, hroch**; blíže neurčené domorodé jazyky: mukuru, kasaku, wangel, urus, takarú, matakó, kaguank, akumba, bohengé, miko, saimiri, sahuas, wanaku, aluat, kapparo, simakobu, makadu, malbruk, unko, hulok, vauvau, kokhali, kuiy, **koro, guiara, zaguti**, čati, **mampalon**, adjak, falanuk, **fanaloka**, kusimanse, subri, adjak, **baribal**, balizor, **hyrare**, činga, **olingo, aždari, khur**, kongoni, edmi, sanga, **saola**, karbau, chusinga, **orongo, nahur**, passan; Rusko a Dálný východ: **pika, charza, kertag, argali**.

Dále je třeba zmínit, že velkou skupinu přejatých názvů savců představují (počeštěné) vědecké názvy. Ty pocházejí nejčastěji z latiny a řečtiny, nebo jde o původní domorodé názvy: bobak, armatus, sirény, **dugong**, tamandua, **tana, primáti, lemur**, mongoz, katta, **indri, avahi, lori, poto**, galago, apela, **kalimiko**, patas, **rhesus**, hamadryas, sfinga, **gorila, ratufa**, tamiops, **selevinie**, alaktaga, **bandikota, kuandu, quemí**, ochotona, **nezofont, mogera, dobsonie, megaderma, nykteris, myzopoda, mystacina, glosofága**, karolie, **vampýr, tadarida, murina, kerivula, karakal, serval**, leopard, **binturong, tangalunga, fosa, galidie, nandinie, mangusta, ichneumon, surikata, hyena**, morunga, larga, **kulan**, dromedář, maral, **adax, fereza, orcela, elektra, susu, inie**.

3. Názvy nejasného původu

U řady českých názvů savců však doposud nebyl jejich původ uspokojivě vysvětlen. U některých z nich existují dva nebo více výkladů, ale žádný není jednoznačně správný. Někdy si konkurují výklad slova jako domácího s domněnkou o přejetí slova. Příklady:

lamantin (přejato z ruštiny nebo francouzštiny); převěska (přejato z ruštiny nebo polštiny); **ksukol** (Preslův název, buď derivát od **ksukati* ‘vydávat syčivý zvuk’ (tak Hoffmannová, 1973, 107), nebo od neujavšího se č. *ksuk* ‘palec’ < pol. *kciuk, ksiuk* ‘palec’ (nový výklad Evy Havlové)); kudan (Preslův název, buď od ruského *kud* ‘zlý duch, satan’, nebo souvisí s č. st. *kuditi* ‘pomlouvat, nadávat’); mirkuvín (Preslův název, snad souvisí s č. *mrkev*, ale to naráží na hláskové obtíže); **tarbík** (Preslův název, podle Hoffmannové, 1973, 106 je to přejetí z r. *tarbyk*, podle Havlové však z r. *tarbagan* ‘svišť’ < burjat. *tarbayan*).

U několika českých názvů savců doposud nebyl navržen vůbec žádný výklad a původ těchto slov tak prozatím zůstává naprosto nejasný. Právě zde se tak ovšem otevírají možnosti dalšího etymologického zkoumání na poli české zoologické terminologie. V monografii Evy Havlové jsou jako slova etymologicky neprůhledná označena např. názvy dero, **hirola**, dalgyte, larok, počvaran, opnák, spaka, koldřík, luvák, zeník, kolsun, chama, **kolčava**, **sob**, návor, požast. Myslím, že jednou z cest, která by pomohla některé tyto názvy osvětlit, by byl ještě podrobnější pohled na terminologické soustavy jiných slovanských jazyků, zejména těch, o nichž je známo, že z nich Presl rád s oblibou přejímal. To je však úkol nejprve pro dílčí sondy k jednotlivým názvům. My jsme zde chtěli především nastínit celkový obraz existujících českých názvů savců.

Literatura

ESJS = *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. 1–14, Praha. 15–, Brno.

Havlová, E. (1992): Několik poznámek k počátkům české zoologické terminologie. In: *Naše řeč*, 75, s. 205–211.

Hoffmannová, E. (1973): *Jan Svatopluk Presl – Karel Bořivoj Presl*. Praha.

Vykypěl, B. (2004): *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích*. Brno.

Pozn.: Příspěvek vznikl s podporou grantu Grantové agentury ČR č. P406/10/1346 a projektu Výzkumné centrum vývoje staré a střední češtiny (od praslovanských počátků po současný stav) (MŠMT LC546).

Vít Boček

Pseudokoordinace v syntaxi češtiny

Svatava Škodová: Nakladatelství Bor, Liberec 2009, 155 s.

Autorka ve své specializované monografii využívá podnětů zahraničního syntakticky orientovaného výzkumu k obohacení tradičního pohledu na funkci binárních parataktických koordinačních struktur. Do kontextu české závislostní syntaxe, zejména pak do oblasti věnované popisu českých souvětných struktur,

zavádí pojmy *pseudokoordinace* a *reduplikační koordinace*; analýzou korpusových dat pak prokazuje výskyt těchto koordinačních konstrukcí v českém syntaktickém plánu.

Postupuje systematicky od tradičního vymezení tzv. prototypické koordinace k formální i funkční klasifikaci pseudokoordinace, tento pojem zavádí na základě terminologie převzaté ze zavedené zahraniční literatury (zejména práce R. Quirka *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman, London, New York 2000). Těžiště práce je v analýze koordinačních spojení určitých slovesných tvarů; při sémantické klasifikaci dějů vyjádřených slovesným predikátem ale opouští v kontextu naší lingvistiky nejběžněji užívané „danešovské“ dělení na základě sémantických rysů *dynamičnost*, *členěnost* a *mutace* a přijímá Vendlerovo členění (viz Vendler, Z.: Verbs and Times, *The Philosophical Review*, 1957, vol. 66, no.2, 143–160) na *výkon*, *čin*, *aktivitu* a *stav*. Materiál pro excerpci získává z ČNK z korpusu SYN 2005. Vychází při tom z předpokladu postulovaného v odborné literatuře angloamerické provenience o omezeném počtu sloves schopných konstituovat tyto specifické struktury; po prvotní sondě se rozhodla omezit svůj výzkum na konstrukce se slovesem *jít*.

Ve čtvrté kapitole, která se svým názvem prakticky shoduje s názvem celé monografie, terminologicky rozlišuje mezi dvěma pseudokoordinačními typy: pseudokoordinací a koordinací reduplikační, a toto dělení se pak odráží i ve struktuře další práce. S oporou v zahraničních pracích věnovaných dané tematice autorka jasně formuluje argumenty pro odlišení pseudokoordinačních struktur od struktur prototypických a navrhuje možnosti jejich formálního testování např. pomocí sledování morfologických kategorií koordinovaných sloves, jejich poziční blízkostí ve větě nebo např. pomocí testování adverbialního doplnění pouze jednoho z koordinovaných sloves či ne/možností jejich negace. Na tuto „formálně-gramatickou argumentaci“ pak organicky navazuje sémantickou analýzou, v níž pomocí specifických dialogových nebo negačních komentářových testů dospívá k závěru, že ve sledovaných konstrukcích jde o vyjádření pouze jednoho děje. Sloveso *jít* se pak sémanticky oslabuje a v probíhajícím gramatikalizačním procesu daná konstrukce začíná fungovat jako specifický typ složeného predikátu, to znamená, že vykazuje znaky jedné sémantické jednotky, ve které sloveso *jít* významově modifikuje druhý člen koordinační konstrukce.

Samostatná kapitola je věnována i druhému typu pseudokoordinačních struktur, a to strukturám reduplikačním. Autorka nejprve sleduje, jakým způsobem jsou koordinační struktury vzniklé prostým opakováním lexikálních jednotek v pozici predikátu hodnoceny v českých závislostních syntaxích, srovnáním těchto struktur s případy prototypické koordinace dochází k přijetí argumentace M. de Vose (disertační práce *The Syntax of Verbal Pseudo-Coordination in English and Afrikaans*. Leiden University Center for Linguistic,

Leiden 2005) a hodnotí je jako typ pseudokoordinačních konstrukcí. I tyto struktury jsou následně formálně i sémanticky testovány.

Nesporným pozitivem celé práce je rozsáhlá materiálová báze, autorka zpracovala 1872 vět z korpusu SYN 2005 a to jí umožňuje všechny formální i sémantické testy doplnit řadou ilustrativních příkladů.

Autorka touto prací ukazuje jednak na nové možnosti výzkumu v oblasti souvětých a koordinačních struktur, jednak v oblasti sémantiky užitých spojovacích prostředků, v závěru práce sama naznačuje i možnost rozšíření výzkumu o další slovesa schopná podílet se na vzniku obdobných gramatikalizačních procesů.

Jindra Svobodová

Výrazové prostředky textové soudržnosti v češtině v porovnání s ruštinou

Zdeňka Vychodilová, Olomouc, 2008, 298 s.

Monografie se řadí k pracím týkajícím se česko-ruského konfrontačního pohledu. Tématem jsou podle autorky „vybrané prostředky a způsoby realizace referenčních a koreferenčních vztahů při vyjadřování tzv. předmětu řeči v současné češtině v porovnání se současnou ruštinou“ (s. 9). Východisko analýzy představují české zájmenné lexémy *ten* a *to* pozorované na pozadí jejich ruských protějšků, včetně formálních modifikací těchto slov. Snahou autorky bylo obsáhnout především funkční škálu uvedených lexémů „v celé jejich šíři, od funkcí, které mají nejintenzivnější podíl na textové soudržnosti, až k funkcím, které do textotvorných vztahů téměř nezasahují“ (s. 244).

Přínos práce spočívá v detailním rozboru a popisu konkrétního jazykového materiálu, přičemž materiálové ilustrace reprezentují především řečový úzus v tzv. primární komunikaci. Jedná se o zápisy výroků rodilých mluvčích, které se objevují v běžně mluvené řeči, zároveň autorka využívá dostupné oficiální publikace zaznamenávající běžně mluvenou řeč v češtině a ruštině. Využita jsou také díla české beletrie a jejich oficiálních překladů. V rámci tohoto pozorování nezůstaly opomenuty žádné důležité okolnosti, které na možnosti vyjadřování daných prostředků působí, jako např. referenční určenost, denotativní status, vzájemné vzdálenosti eventuálních koreferenčních dvojic atd., včetně přihlídnutí k tomu, zda se jedná o text monologický či dialogický.

Při analýze Vychodilová vychází ze syntaktických a textologických pozic koncepce Františka Daneše a jeho následovníků. Důvody jsou zřejmé – dokonalá znalost českého lingvistického prostředí i to, že jako výchozí srovnávací báze byla zvolena čeština, tedy mateřský jazyk, na nějž jsou teorie

F. Daneše nejlépe aplikovatelné (s. 13). Z ruských textologických koncepcí zde najdeme práce Je. V. Padučevové a N. D. Arutjunovové a dalších.

Práce ukázala, že přes zdánlivou jednoduchost a omezený rozsah výrazových prostředků jde o problematiku mnohostrannou (s. 29), odrážející shody a rozdíly dvou typologicky příbuzných jazyků. Vychodilová na řadě příkladů ukazuje, kdy je využití daných prostředků totožné, a naopak kdy jeden jazyk nevyužívá těchto prostředků v takové míře jako ten druhý, nebo vůbec. A právě ta zjištění, zda českým výrazovým prostředkům koheze odpovídají v ruštině prostředky stejného druhu, nebo ne, nalézání a popis příčin této rozdílnosti, je největším vkladem této práce do prohloubení poznatků o shodách a rozdílech mezi češtinou a ruštinou ve sledované oblasti. Původní výchozí autorčin předpoklad o odlišnosti ve sféře funkčně-sémantického zatížení jednotlivých formálně-ekvivalentních prostředků se potvrdil.

Výsledky jsou nejen obohacením dosavadního zkoumání srovnávání těchto dvou jazyků na teoretické rovině textologického bádání, ale jsou dobře využitelné v teorii a praxi překladu mezi češtinou a ruštinou. Z hlediska této praxe přináší Vychodilová bohatý ilustrační materiál s mnoha možnými variantami, zaměřujíc se na problematiku ekvivalentů překladu, na okolnosti substituce, na faktory mající vliv na výběr prostředků a způsob jejich realizace, a také na možné různé interpretace, které text nabízí v mnoha konkrétních kontextech.

Na závěr je třeba vyzdvihnout, že práce je velmi podrobná a přehledná, jasně a precizně formulovaná, a přestože se autorka – jak sama uvádí – cíleně nezaměřila na frekvenční analýzu, díky velkému množství zpracovaného srovnávacího materiálu a zohlednění mnoha aspektů přináší monografie velmi bohatý soubor příkladů, který je – jak už bylo řečeno – kvalitním dokladem určitých rozdílů v četnosti zastoupení zkoumaných lexémů v českých a ruských textech a vhodným vodítkem pro práci překladatelskou.

Soňa Schneiderová

Hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku

**Svetlana Kapalková – Daniela Slančová – Iveta Bónová, Jana Kesselová –
Marína Mikulajová, Bratislava, Slovenská asociácia logopédov, 2010, 110 s.
+ CD**

Hlavním cílem recenzované monografie je shrnout výsledky dlouhodobého, téměř desetiletého výzkumu osvojování řeči slovensky hovořícími dětmi a představit test TEKOS („test komunikačného správania“), jenž byl na základě daného výzkumu vyvinut a jímž je možné hodnotit jazykové i relevantní nejazykové jednání dětí v raném věku. Autorky tvoří zkušený lingvisticko-

logopedicko-psychologický tým, který již dříve publikoval zásadní poznatky o osvojování slovenštiny dětmi.¹ Monografie je určena jak odborníkům, kteří se věnují výzkumu dětské řeči, tak těm, kteří prakticky s dětmi pracují a potřebují ohodnotit jejich jazykový vývoj. I když se tento cíl zdá obtížně splnitelný, autorkám se podařilo napsat text, který přináší mnoho podstatných teoretických poznatků o osvojování jazyka, ale zároveň dokáže dosti širokému publiku srozumitelně objasnit principy představovaného testu i způsob práce s ním.

Kniha je rozdělena do osmi kapitol a doplněna přílohami. V teoretické části (kap. 1–6) je nejdříve shrnut vývoj řeči v prvních třech letech života dítěte, včetně otázky, jak hodnotit vývoj dětské řeči a kdy jej pokládat za opožděný či narušený. Autorky věnují pozornost jak prostředkům verbálním, tak neverbálním (z nich zejména široce pojatým gestům) a sledují i vývoj dětské hry. Důraz je kladen na sociolingvistický přístup k osvojování jazyka a vybrané teze ruské psychologické školy – v centru zájmu jsou komunikační záměry komunikantů a kontext, v němž komunikace probíhá (s. 10–11). Těžištěm výkladu je pak charakteristika testu TEKOS a jeho subtestů, popis jeho vzniku, zdůvodnění jeho struktury a výběru položek (viz dále). Oddíl uzavírá kapitola zabývající se standardizací testu a jeho reliabilitou a validitou. Praktická část (kap. 7–8) dává podrobné pokyny ke způsobu administrace testu a věnuje se analýze a interpretaci výsledků. Publikace je doplněna slovníkem základních pojmů a přílohou s normami pro jednotlivé části testu (a pro chlapce a dívky) a grafy. Přiloženo je také CD se záznamovými archy a s archy pro hodnocení.

Test TEKOS, jenž je centrálním tématem monografie, je určen k hodnocení komunikace dětí ve věku od 8. do 30. měsíce, v některých oblastech (např. v gramatice) je podle autorek použitelný až do věku 36 měsíců. Je rozdělen do dvou částí, TEKOS I se zaměřuje na děti ve věku 8–16 měsíců, TEKOS II na děti ve věku 17–30 měsíců. Test formálně vychází ze struktury testu MacArthur Communicative Development Inventory (dále CDI), ale není překladem žádné z jeho verzí a má svá specifika, např. obsahuje navíc subtesty věnované víceslovným pojmenováním a spojování gest a slov (podrobné srovnání TEKOS a CDI viz s. 28–32). Při tvorbě testu vycházely autorky z výsledků vlastního longitudinačního výzkumu, v jehož rámci bylo od narození po řadu let sledováno a pravidelně na videokameru nahráváno pět slovensky hovořících dětí. V úvahu byl brán také kulturní kontext slovenštiny. Po pilotních studiích a úpravách byl test standardizován na vzorku 1715 dětí.²

Obě části testu, TEKOS I i II, se věnují porozumění řeči, osvojení aktivní i pasivní slovní zásoby, neverbální komunikaci, úrovni dětské hry a osvojení

¹ Více viz např. Slančová, D. (ed.): *Štúdie o detskej reči*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2008 a recenzi Saicová Římalová, L. (rec.): Daniela Slančová (ed.): *Štúdie o detskej reči*. SaS, 72, 2011, s. 69–75.

² Odlišný přístup pro češtinu srov. Votavová, K. – Smolík, F.: Diagnostika rané slovní zásoby rodičovskými dotazníky. Přehled a pilotní studie. *Československá psychologie*, 54, 2010, s. 301–312.

gramatiky (s. 28). Výběr testových položek v oblasti slovní zásoby, gest, gramatických kategorií atd. vychází vždy z dat získaných během longitudinálního sledování vybraných dětí a byl případně doplněn o relevantní položky získané od rodičů během ověřování testu. Každý z testů má i svá specifika daná tím, že každé ze zkoumaných věkových období má své zvláštnosti – podrobněji se však chceme zmínit jen o subtestech, které považujeme za jádro testu: hodnocení slovní zásoby a hodnocení morfologicko-syntaktických jevů.

Při hodnocení slovní zásoby se test TEKOS I zaměřuje především na to, která slova si dítě již osvojilo. Oproti tomu TEKOS II se věnuje nejen tomu, jak slovní zásoba narůstá, jak se rozšiřují tematické okruhy a přibývají sémantické kategorie, ale také tomu, jak děti slova užívají, tj. sleduje např. počátky dekontextualizované řeči, užívání deixe nebo způsoby označování sebe sama (s. 38–40). Každá z částí byla sestavena jinou metodou. Do testu TEKOS I byla slova vybrána kumulativně, tj. byla do něj zahrnuta všechna slova, která v daném období sledované děti produkovaly, a také výběr nejfrekventovanějších slov z řeči orientované na dítě, pokud se objevila alespoň u dvou dospělých (s. 36–38). Položky do testu TEKOS II byly naopak vybírány komparativně, tj. zařazena byla pouze taková slova, která produkovaly alespoň dvě ze sledovaných dětí, a slova z řeči orientované na dítě již zahrnuta nejsou (s. 38). V obou případech jsou do testu slova zařazována jako lexémy, jednotky slovní zásoby nadřazené konkrétním realizacím, tj. nerozlišují se např. jednotlivé významové odstíny (např. zda *velký* byl užito ve významu „rozměrný“, nebo „vysoký“), ani jednotlivé tvary (s. 35).

Hodnocení morfologických a syntaktických jevů je obsaženo (pochopitelně) pouze v testu TEKOS II. I zde autorky vycházejí z analýzy longitudinálních dat, která jim umožnila nejen odhalit, které morfologické kategorie a v jakém pořadí si děti v daném věku osvojují, ale i to, na jakých slovech je většinou realizují. V testu jsou tak uvedeny dotazy pouze na kategorie, které dítě v daném věku může ovládat, a tyto dotazy jsou doplněny příklady z reálné komunikace (opět byly preferovány příklady, které se vyskytly alespoň u dvou ze sledovaných dětí; s. 42–43). Test obsahuje ve výsledku 17 jmenných kategorií vyjadřovaných podstatnými a přídavnými jmény, 14 kategorií vyjadřovaných slovesy, a ptá se i na tzv. vývojové dysgramatismy, tj. tvary, které dítě vytvořilo (nesprávně) analogicky podle tvarů jiných, již osvojených (např. *bežám* podle modelu *papám*; s. 45). U jmenných kategorií jsou sledovány tvary předložkové i bezpředložkové a také významy, které dané tvary vyjadřují, např. je rozlišen instrumentál označující prostředek nebo nástroj (*autobusom*), instrumentál označující místo (*pod postielkou*) a instrumentál označující společenství (*s mamou*; s. 44–45). Pokud jde o slovesné kategorie, test hodnotí kategorie, které se objevují u dětí do 30. měsíce věku (dítě postupně zvládá všechny časy, různé osoby i čísla, oznamovací i rozkazovací způsob, a lze vysledovat i začátky osvojování kondicionálu a některých typů pasivních konstrukcí, např. typu *je*

připravené), avšak neobsahuje otázky na vid, i když jeho počátky také do tohoto období spadají. Pilotní studie totiž odhalila, že forma dotazníku není pro zkoumání toho, jak si dítě osvojuje vid, vhodná, neboť rodiče mají např. potíže identifikovat ve vidové dvojici sloveso, které dítě užívá (s. 45).

Kniha přináší i řadu dalších zajímavých podnětů, především v kapitolách teoretické části je totiž zároveň stručně shrnuta řada podstatných výsledků, které autorky získaly v průběhu svého výzkumu – např. o prvních osvojovaných kategoriích sémantických a morfologických, o typech dětských gest a o spojování gest a slov (podrobné studie k těmto oblastem viz též výše uvedený sborník). Za pozornost stojí i to, jak autorky adaptovaly indexy průměrné délky výpovědi a fonologické průměrné délky výpovědi s ohledem na charakter slovenské gramatiky a fonologie (s. 17–18 a s. 62–64). A zajímavé je např. také, že výzkum neodhalil výraznější souvislost mezi výší vzdělání matky a úrovní rané slovní zásoby dítěte (s. 47–49; autorky přesto upozorňují na opatrnost při používání testu u dětí, jejichž rodiče mají základní vzdělání a/nebo které pocházejí z rodin s velmi nízkou sociokulturní úrovní, s. 65).

Monografie je zásadním příspěvkem k výzkumu osvojování slovenštiny slovensky hovořícími dětmi a může být důležitou inspirací i pro odborníky zabývající se výzkumem osvojování češtiny či pracujícími s dětmi českými.

Lucie Saicová Římalová

Jaroslava Pečirková septuagenaria

Slavnostní přednáška, kterou uspořádalo Jazykovědné sdružení ve spolupráci s Výzkumným centrem vývoje staré a střední češtiny dne 24. 3. 2011, nesla název *Historie edice nejstaršího staročeského překladu bible*. Jubilující PhDr. J. Pečirková, CSc. v ní uvedla početné auditorium do příběhu mnohagenerační vědecké snahy o poznání unikátního a trvale fascinujícího fenoménu z oblasti české středověké kultury. Letošní významné životní výročí Jaroslavy Pečirkové dává příležitost ohlédnout se za její vlastní profesní cestou, na níž nakonec i ona sama vstoupila do příběhu staročeské bible, a to jako aktér nikoli bezvýznamný.

Jaroslava Pečirková (od dětských let a mezi přáteli a kolegy zvaná nejinak než Slávka) se narodila 9. března 1941 v Plzni, kam se její otec, povoláním železničář, uchýlil z Karlových Varů po záboru Sudet. Hned v r. 1945 se rodina Čechurova, už s dcerou a synem, stěhovala zpět. Jako výborná studentka absolvovala v Karlových Varech tehdejší střední školu, která – coby jedenáctiletka – své absolventy vypouštěla s maturitním vysvědčením už v sedmnácti letech. O směru dalšího studia rozhodl výborný pedagog Mirko Tomášek, dějepisář zapálený pro antiku, k němuž Slávka chodila taky na nepovinnou latinu. V roce 1958 nastupuje na tehdejší filozoficko-historickou fakultu UK a dalších pět let zde studuje jako hlavní obor latinu v kombinaci s češtinou. Ze své maturitní třídy není sama: do Prahy s ní přichází i jedna spolužačka, dnes známá medievistka J. Zachová. Ze zpětného pohledu to byl ročník latinářů opravdu vydařený: ve studijním kruhu se obě karlovarské studentky potkávají např. s E. Stehlíkovou, dnes univerzitní profesorkou teorie a dějin divadla působící na MU v Brně, a s V. Markem, dnes docentem Ústavu řeckých a latinských studií FF UK. Katedra latiny vůbec výrazně zasáhla do Slávčina života, co se ale další profese týká, nasměrovala ji nikoli k antice, ale k medievistice: diplomovou práci psala u prof. E. Kamínkové a zabývala se v ní latinskými husitskými manifesty. V roce 1966 pak o nich publikovala článek *Husitské manifesty jako literární díla* (AUC 1966, Graecolatina Pragensia III, s. 83–93), v němž prokázala literární hodnotu těchto textů, což pak po letech bylo potvrzeno jejich soubornou edicí A. Molnára (1980).

V roce 1963 přichází J. Pečirková do oddělení pro studium vývoje jazyka ÚJČ ČSAV, které v té době sídlí v Pállfyho paláci na Malé Straně a rozrůstá se s perspektivou, že od fáze materiálových příprav Staročeského slovníku se už konečně přejde k jeho vydávání. Ředitel akademik Havránek a vedoucí dr. Z. Tyl tehdy jistě vědomě na tomto pracovišti posílili zastoupení právě klasických filologů: zároveň s J. Pečirkovou sem nastupuje o něco starší Josef Víntr a o hodně starší Fr. Šnajperk. V rámci studijního pobytu (tzv. elevatury) se

Slávka věnovala terminologickým problémům překladu jednoho traktátu, který byl připisován Tomáši Štítnému; studie na toto téma vyšla pak v r. 1971 (*Terminologické problémy prvních staročeských překladů nábožensky vzdělavatelné prózy. Studie Štítného překladu traktátu Richarda Svatoviktorského De eruditione hominis inferioris*, Graecolatina Pragensia 4, 1971, s. 27–33). Svému původně hlavnímu studijnímu oboru se neodcizila ani poté, co se naplno začala věnovat práci na poli staročeském: platí-li, že znalost latiny je pro historickou lexikografii češtiny ne-li přímo podmínkou, pak jistě nespornou výhodou, pak také platí vztah obrácený: zkušenosti se staročeskými texty jsou víc než cenné pro latinskou medievistickou lexikografii. Toho si byli moc dobře vědomi kolegové z Ústavu klasických studií, a proto počínaje rokem 2002 přibrali J. Pečirkovou do „consilia moderatorum“ (tj. redakční rady) *Slovníku středověké latiny v českých zemích* a jejích služeb využívají dosud.

První ryze staročeský článek je s jejím jménem publikován v r. 1967 v Listech filologických; objasňuje málo průhledné staročeské slovo *najmánie* (LF 90, 1967, s. 379–380). Tento časopis, v jehož redakční radě pak J. Pečirková působila v letech 1980–1992, přináší v průběhu let i další její články. Hned tím druhým, který pojednává o staročeských synonymech *jazyk a národ* (LF 92, 1969, s. 126–130) se mladá autorka zapojila do diskuse vyvolané tehdy knihou *Hussitica* od F. Seibta (1965).¹ Přispěla také do série historickosémantických analýz tzv. klíčových slov, které vycházely hlavně v sedmdesátých letech z iniciativy a za spoluúčasti historika J. Macka (tehdy pracovníka oddělení vývoje jazyka, v publikacích jeho členů nuceně skrytého za kryptogram „a kol.“). Její jméno nesou dvě studie, v nichž se zúročilo úsilí věnované analýze stovek dokladů pro slovníkové heslo *obce/obec* (*Sémantická analýza staročeského slova obec*, LF 97, 1974, s. 89–100; *Pojem a pojmenování městské obce ve středověkých Čechách*, LF 98, 1975, s. 79–87).² Nelze také nepřipomenout podíl na dvou kolektivních popularizačních publikacích: je to pověstná již kniha *Slova a dějiny* z r. 1980, kam napsala kapitulu o odívání, a následné *Dědictví řeči* (1986). Článek nadepsaný *K vývoji polysémních struktur* (LF 102, 1979, s. 189–192) pak již ohlašuje téma kandidátské práce, kterou pod názvem *Polysémie ve staré češtině a jejím lexikografickém popise* obhájila v r. 1983. V témže roce se Jaroslava Pečirková také stala na čtyři roky vedoucí staročeského pracoviště.

Odborné studie, recenze i příspěvky popularizační nejsou ovšem tím hlavním ve vědecké produkci lexikografa, tím jsou samozřejmě slovníková hesla, byť

¹ Tento článek je omylem uveden ve výběrové bibliografii prací J. Macka (cf. sborník *In memoriam Josefa Macka*, Praha 1996, s.9–43) v oddíle „Spoluúčast na kolektivních dílech“ (s. 13); v době, kdy J. Pečirková článek psala, akademik Macek se staročeským oddělením ještě nespolečupracoval a na článku se nepodílel.

² První z uvedených článků je také mylně zahrnut ve zmíněné bibliografii J. Macka, jakkoli je samostatnou prací J. Pečirkové (o.c. v pozn. 1, s. 17); v případě druhé studie je autorství J. Macka mimo vší pochybnost.

v kolektivním díle vystupují ve svém výsledku jako anonymní. Na sklonku 70. let už patří Jaroslava Pečirková k zkušeným autorům, jimž bylo možno svěřit vypracování i rozsáhlých a komplikovaných hesel. Poté, co z nevěle tehdejšího vedení ústavu musel pracoviště opustit PhDr. J. Cejnar, CSc., který prováděl grafematickou revizi slovníkových dokladů, byla touto odpovědnou prací pověřena právě ona a od r. 1979 (přesně od hesla *otbylý* ve 13. sešitě) se jí věnovala zcela samostatně, hlídajíc správnost transliterace a transkripce dokladů opravdu velmi neúprosně. Jako důležitá členka redakce slovníku se spolu s I. Němcem a M. Nedvědovou podílela i na revizi jeho zásad, k níž bylo nutno pod vnějším tlakem přistoupit v roce 1980 a která se dotkla všech rovin slovníkového textu; tato upravená koncepce byla pak odborné veřejnosti představena kolektivním článkem *Problém rozsahu velkých historických slovníků a Staročeský slovník* (SaS 42, 1981, s. 238–248). Od 18. sešitu slovníku, který vyšel v r. 1988, stála pak v čele autorského kolektivu až do závěrečných stránek s předložkou *při* v 26. sešitě z roku 2008.

Klíčová kapitola profesního příběhu J. Pečirkové se začala psát už v polovině 70. let, kdy se akad. B. Havránek zasazoval o to, aby bylo konečně realizováno kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století doloženého Biblí drážďanskou a Biblí olomouckou. Jako recenzenty edice, kterou z jeho podnětu již dlouho připravoval V. Kyas, doporučil tehdy nakladatelství Academia dva „staročechy“, vedle E. Michálka právě J. Pečirkovou. Bylo to personální rozhodnutí typicky havránkovské: dobově taktické, ale přitom odborně prozíravé; dovedl totiž dobře odhadnout schopnosti pracovníků, které znal jako hlavní (a nikoli jen formálně hlavní) redaktor slovníku. Přímá osobní spolupráce V. Kyase s J. Pečirkovou postupovala od prvního dílu edice (*Staročeská bible drážďanská a olomoucká. I. Evangelia*, 1981) přes zbytek Nového zákona v dílu druhém (II. *Epištoly, Skutky apoštolů Apokalypsa*, 1985) až po díl třetí obsahující zhruba první třetinu Starého zákona (III. *Genesis – Esdráš*, 1988). Editor našel v recenzentce pečlivou první čtenářku, která díky slovníkové praxi opravila leckterá písařská nedopatření v textu i leccos podstatného doplnila v komentáři. Po náhlé smrti V. Kyase v r. 1990 to pak byla právě J. Pečirková, komu jeho rodina předala rozpracovanou edici s přáním, aby v ní pokračovala. Čtvrtý díl edice se starozákonními knihami byl sice již v r. 1989 odevzdán do akademického nakladatelství, ale to na jeho vydání ztratilo v ekonomicky turbulentní době zájem. Svazek vyšel nakonec v nakladatelství Ferdinand Schöningh, kde vydání zprostředkoval přítel V. Kyase prof. H. Rothe (IV. *Tobiáš – Sirachovec*, Paderborn 1996). Na jeho výzvu se J. Pečirková tehdy ujala nelehkých korektur textu i provedení nezbytných úprav a doplňků v komentářích. Pro zbývající část Starého zákona měl V. Kyas připraven jen přepis obou vydávaných rukopisných textů a minimum komentářů. Po pětileté práci, k níž J. Pečirková přizvala své tři kolegyně a pro niž získala opakovanou podporu GA ČR, se jí podařilo vydáním dvousvazkového pátého dílu (již opět v nakladatelství Academia) monumentální

edici dovést do konce (V/1 *Izaiáš – Daniel*; V/2 *Ozeáš – 2. Makabejská*, 2009) Nejen tento biblický projekt zůstal v Kyasově pozůstalosti nedokončen. Pro svou jedinečnost a nadčasovou hodnotu nesměly zůstat opuštěny ani dva další: jednak to bylo komentované vydání faksimile dochovaného torza Drážďanské bible (1993) v řadě *Biblia Slavica*, kterou uvedlo v život také německé nakladatelství Schöningh (informaci o tomto velkolepě pojatém edičním projektu podala J. Pečirková v LF 115, 1992, Suppl. 2, s. 138–143), jednak šlo o rukopis knihy *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (1997). Na výsledné realizaci jich obou má J. Pečirková velkou zásluhu a významný podíl.

Dosavadní „biblický“ účet jubilantky neobsahuje však jen tyto velké ediční počiny: další položkou je třeba kapitola o českém překladu v *Encyklopedii bible* (1992) a v mezinárodním kompendiu *Interpretation of the Bible*, které vydali v Lublani v r. 1998. Je nutno sem započíst i expertizy dvou méně známých staročeských biblí uveřejněné ve *Studiích o rukopisech*; ta z r. 2000 se týká určení redakce bible královny Kristiny, druhá z roku 2005 se soustředila na bibli Záblického. Nelze pominout ani podrobnou hodnotící rekapitulaci vývoje Dobrovského zájmu o staročeské bible (In: *Studia Moravica* 1, Olomouc 2004, s. 353–360) a v neposlední řadě i popularizační články mapující vývoj českého biblického překladu (v časopise *Český bratr* 1997 a *Naše rodina* 2000–2001). Z aktivit jiných než písemných sem patří především současné členství J. Pečirkové ve vědecké radě Centra biblických studií. Ale o nic méně důležité není ani to, že před pár lety se uvolila vést o staročeské bibli výběrový seminář pro Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK.

Výroční medailon se sluší završit přáním: přejme si, aby ještě dlouho byla Slávka Pečirková ochotna přispívat radou všem, kdož se budou prodírat houští staročeských *čten, vršečků, nabodeníček* a *výčerků*. A přejme si dále, aby ji neopustilo její současné zaujetí biblí Kladrubskou, díky němuž se otevře k dalšímu zkoumání i text bible třetí redakce. A především přejme jí samotné, aby se ještě dlouho mohla ve zdraví a po libosti věnovat cestování i všemu ostatnímu, co ji těší.

Milada Homolková

Jubileum profesora Oldřicha Uličného

Před pětasedmdesáti lety, 29. 9. 1936, se v Pravčicích na Kroměřížsku narodil významný český jazykovědec, emeritní profesor Univerzity Karlovy v Praze, profesor Univerzity Palackého v Olomouci a vedoucí Katedry českého jazyka a literatury Technické univerzity v Liberci, prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.

Ačkoli Uličný pocházel z dobově nepreferovaných selských poměrů, dostal se díky politickému uvolnění v padesátých letech ihned po maturitě na kroměřížském gymnáziu ke studiu češtiny na Vysoké škole pedagogické v Olomouci, čerstvě přejmenované z tamní filozofické fakulty. Po zrušení

Vysoké školy pedagogické a jejím opětovném jmenování fakultou filozofickou vystudoval tu ještě ruštinu; zde také obhájil r. 1969 rigorózní práci o doplňku. Učiteli mu byli například Jaromír Bělič, Miroslav Komárek, Jan Jahn, František Kopečný, Alexander Isačenko, Rudolf Zimek, Pavel Trost, Ivan Poldauf, Oldřich Králík a další tehdejší významní představitelé jazykovědy a literární vědy. Láska k hudbě přivedla Oldřicha Uličného k absolvování šesti semestrů hudební vědy na olomoucké katedře muzikologie. V šedesátých letech pracoval náš jubilant jako odborný asistent na královéhradecké Pedagogické fakultě, školil se v matematické lingvistice u prof. Sgalla a dalších tehdejších nadšených zakladatelů nového oboru a řadu let strávil v aspirantuře u profesora Josefa Vachka. Současně navštěvoval i semináře pořádané Akademií věd, a své znalosti tak obohatil kontakty s Františkem Danešem, Milošem Dokulilem, Karlem Hausenblasem, Igorem Němcem, Marií Těšitelovou a dalšími.

Mnohem méně přála Oldřichovi Uličnému doba normalizace, a tak musel, ač vždy nestraník, počátkem sedmdesátých let opustit nejen královéhradeckou fakultu, ale také poodstoupit do ústraní z oficiální vědecké scény. Jeho zájem o lingvistiku však neopadl, ani když byl zaměstnán v průmyslových podnicích. Vstřícnost bývalých kolegů mu umožnila uveřejňovat i nadále odborné články pod vlastním jménem, kupříkladu v *Naší řeči*, *Slově a slovesnosti*, *Listech filologických*, *Slavii* a *Jazykovědných aktualitách*; publikoval také v zahraničních odborných časopisech, jako například v *Linguistics* nebo v *Zeitschrift für Slawistik*, a v řadě domácích a zahraničních sborníků. Jako zaměstnanec dokumentačního střediska napsal a s obtížemi vydal významný příspěvek k českému pádu nazvaný *Instrumentál v struktuře české věty* (1., 1984; 2., 2000), v němž kromě popisu instrumentálu podává nástin strukturního a funkčního popisu celého českého pádového systému, aplikovatelný vlastně na většinu flektivních jazyků. Spolu s Janem Horákem napsal knihu o jazyce a stylu literatury pro děti a mládež *Prostor pro jazyk a styl* (1987, 1994), samostatně pak praktického průvodce *Jazyk a styl v práci s textem* (1980) a několik dalších příruček. Ve spolupráci s Vladimírem Smetáčkem a Vladimírem Vozničkou vypracoval příručku pro práci s informacemi pro školní mládež. Aplikovaným výzkumem se Uličný zabýval dále také jako hlavní řešitel zpracování velkého počítačového lexikografického díla dvaceti tezurů pedagogických věd (1980) a v celé řadě teoretických článků. Kompletní bibliografii prací z této oblasti přináší jubilejní sborník k Uličného šedesátinám nazvaný *Jazyk a jeho užívání* (1996). Právě v této době začal Oldřich Uličný překládat beletrii z ruštiny, dalších slovanských jazyků a také z němčiny. Tak se profesní dráha profesora Oldřicha Uličného sblížila s dráhou jeho mladšího bratra docenta Miloslava Uličného, který je významným překladatelem hispanofonní literatury. Práce na překladech přispěla k Uličného zájmu o sociolingvistická zkoumání, která pak rozvinul především po roce 1989, již na půdě Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. V době, kdy se stal ředitelem

Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK, založil časopis *Čeština doma a ve světě*, jehož šéfredaktorem pak po patnáct let byl.

Polistopadové uvolnění umožnilo Oldřichovi Uličnému pestrou škálu domácích i zahraničních aktivit. Přednášel na řadě zahraničních univerzit, zvl. v Bernu, Lipsku, Amsterdamu, ve Varšavě, krátce také v Petrohradu a ve Vídni aj. Začal se pravidelně účastnit mezinárodních sjezdů slavistů a četných dalších konferencí. Zapojil se do činnosti v domácích i zahraničních filologických organizacích (Societas Linguistica Europea, Jazykovědné sdružení ČR, Obec překladatelů ČR, Gesellschaft für Sprache und Sprachen), redakčních radách (ČDS, Riječ, TaHy) a odborných komisích (komise pro udílení DrSc. v České i Slovenské republice). Zmíněná etapa Uličného vědeckého rozvoje je provázána popularizační činností na stránkách kulturně orientovaných periodik a deníků, zvláště *Tvaru* a *Literárních novin*. Zejména však v této době publikoval své vrcholné vědecké práce, jejichž výbor vyšel pod názvem *Jazyk – jazykověda – komunikace* (Slavica Pragensia 38, 2006).

Významnou součástí Uličného aktivit tvořila a tvoří práce se studenty. Za dobu svého osmnáctiletého působení na Karlově univerzitě vychoval řadu úspěšných studentů, z nichž se více než desítka uplatňuje v zahraničí. Studentské talenty mimo jiné podpořil založením ediční řady pro vynikající diplomové práce *Opera linguae bohemicae studentium* a organizací studentských stáží v západní Evropě a v USA. V souvislosti s pedagogickou prací nelze opomenout úsilí, které věnoval výchově nastupujících generací lingvistů mimo prostory přednáškových místností, od pořádání pravidelných putovních lingvistických workshopů nazvaných podle místa prvního setkání *Žďárek* (jejichž organizaci dnes již převzali Uličného bývalí studenti, ale kterých se jejich zakladatel dodnes pravidelně účastní), až po přípravu dobrovolných seminářů pro studenty doktorského studia.

O Uličného neustávající aktivitě svědčí také jeho současné manažerské a autorské angažmá v projektu ESF OP VK 2.2 *Vzdělávací cyklus Moderní mluvnice češtiny*, na kterém se podílejí nejvýznamnější osobnosti české lingvistiky a řada jeho studentů.

Za všechny bývalé i současné studenty, za všechny spolupracovníky a kolegy tímto panu profesoru Uličnému blahopřejeme nejen k jeho pětasedmdesátinám, ale také k jeho nezdolnému elánu a jeho vzácné schopnosti šířit ve svém okolí nadšení pro jazykovědná zkoumání. Do budoucna pak přejeme hodně zdraví, sil a mnoho úspěchů s jeho nejnovějším projektem i s další badatelskou a pedagogickou prací.

Petra Adámková

Mezinárodní dialektologická konference v Opavě

Ve dnech 22. – 24. 6. 2010 se v Opavě konala mezinárodní dialektologická konference s názvem *Dialektologie a geolingvistika v současné střední Evropě*, pořádaná Ústavem bohemistiky a knihovnictví. Jednání se zúčastnilo přes dvacet odborníků ze sedmi zemí, jednacím jazykem byla kromě češtiny i angličtina.

Úvodní sekci zahájil Marc L. Greenberg (Univerzita Kansas, USA) s příspěvkem, ve kterém se zabýval distribucí spojovacích výrazů vedlejších vět ve slovinském dialektu užívaném v oblasti Prekmurje. Jako další vystoupila D. Mikulėnienė (Vilnius, Litva), která ve svém referátu poukázala na přínos Leopolda Geitlera a některých dalších jazykovědců k litevské dialektologii. První sekci uzavřel R. Sukač z Opavské univerzity se zajímavým příspěvkem z oblasti prozodie, v němž se zabýval především vývojem kvantity v českých dialektech.

Další sekci zahájil T. Wisniewski (Univerzita Leiden, Holandsko), který se věnoval hláskoslovným změnám vedoucím ke konstituování kašubštiny jako samostatného dialektu. G. Múscková (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Bratislava) se ve svém vystoupení zaměřila na změny ve vývoji spišského nářečí a na jeho postavení v současné jazykové situaci na Slovensku. Sociolingvistickými otázkami nářečního výzkumu na středním Slovensku se ve svém příspěvku zabýval T. Bánik (FF UKF Nitra). Na závěr druhé sekce vystoupila J. Nová (MU Brno), která představila současný stav nářečí ve vybraných obcích na jihovýchodním Plzeňsku a stručně informovala o svém dalším plánovaném výzkumu běžné mluvy mládeže v západočeském pohraničí.

Druhý den konference zahájila M. Ireinová (ÚJČ), která pohovořila o nadnárodních jazykových atlasech, na jejichž vzniku se podíleli čeští dialektologové. Poté následovaly tři referáty poukazující na úzkou spojitost dialektologie a onomastiky. Referát S. Kloferové (ÚJČ) byl věnován problematice vzájemného vztahu onymického a dialektového areálu. H. Konečná (ÚJČ) vystoupila s příspěvkem o nářečních pojmenováních v pomístních jménech. J. Malicki (Univerzita Wrocław, Polsko) se v příspěvku s názvem Česká geonymie Stolových hor zabýval místními a pomístními jmény v oblasti českého osídlení v Kladsku.

Další blok, věnovaný současnému dialektologickému výzkumu, zahájila J. Bachmannová (ÚJČ), která se věnovala problematice zpracování regionálních nářečních slovníků a představila připravovaný slovník nářečního lexika z Podkrkonoší. J. Vojtová (MU Brno) se ve svém příspěvku zaměřila na užívání řeznické terminologie na Moravě. Slovní zásoby se týkal i referát M. Bulawy (Krakov, Polsko), která se věnovala problematice výzkumu hodnotící slovní zásoby v nářečích.

První sekci třetího dne konference zahájila H. Goláňová (FF UK, ÚJČ), která hovořila o nářečních věcněvýznamových slovnících, shrnula možnosti a meze onomaziologického přístupu a v závěru představila svůj připravovaný nářeční

slovník jihozápadního Vsetínska. Následující dva příspěvky byly věnovány problematice litevských dialektů. V. Meiliūnaitė (Vilnius, Litva) seznámila přítomné se základním rozdělením současných litevských dialektů, A. Leskauskaitė (Vilnius, Litva) pak podrobněji objasnila faktory, které měly na vývoj těchto dialektů největší vliv. Sekci zakončila M. Waclawičová (ÚČNK) s příspěvkem zaměřeným na jazykovězeměpisné aspekty v korpusech mluvené češtiny.

Druhou a zároveň závěrečnou sekci celé konference zahájil J. Schallert (Univerzita Toronto, Kanada), který se zabýval problematikou přízvuku v oblasti slovensko-ukrajinského pomezí. Jako poslední vystoupili P. Neubertová a Z. Holub (SLU Opava) se společným příspěvkem věnovaným složité nářeční situaci v obci Chuchelná na slezsko-polském pomezí.

Jak je vidět, dialektologická konference se vyznačovala širokým tematickým rozsahem. Všechny přednesené referáty byly vyslechnuty s velkým zájmem posluchačů. V závěru konference hlavní organizátor Z. Holub vyjádřil přání uspořádat v budoucnu podobně zaměřenou konferenci znovu.

Karolina Haiderová – Markéta Vahalíková

Pokyny pro přispěvatele

Jazykovědné aktuality přináší zprávy z jazykovědných pracovišť a informace o nových projektech, kroniku událostí a recenze vydaných publikací, diskuse o aktuálních tématech i zdařilé práce studentů a doktorandů. Své příspěvky zasílejte e-mailem prof. Janě Hoffmannové, zástupkyni hlavního redaktora Jazykovědných aktualit (hoffmannova@ujc.cas.cz). Součástí článků je **autorský abstrakt** v češtině v rozsahu 100 až 200 slov a **seznam autorských klíčových slov** v počtu 3 až 10, též v češtině. Abstrakt by měl být svou povahou rematický a shrnovat obsah celého článku, nikoli jen výsledky. Ostatní typy příspěvků (kronika, recenze, zprávy) abstrakt ani klíčová slova nemají. Při úpravě příspěvku je třeba dodržovat tato pravidla:

1. Pro editaci textu používejte editor Word, písmo Times New Roman o velikosti 12, řádkování 1,5, odsazení odstavců 0,5 cm zleva. Text zarovnejte do bloku.
 2. Text, který má být vysazen kurzivou, musí být v kurzivě zapsán.
 3. Pro zdůraznění se užívá proložení.
 4. Na literaturu se v textu odkazuje příjmením autora, rokem vydání díla, popř. stránkovým údajem v závorkách (Kopečný, 1980, s. 34).
 5. Seznam literatury je uveden na konci, nečísluje se a řadí se abecedně podle příjmení autora; pokud je uvedeno více položek téhož autora, řadí se chronologicky. V seznamu literatury má být uvedena pouze literatura, která je v článku citována nebo na kterou se odkazuje.
 6. V oddílech Kronika a Recenze se bibliografické údaje uvádějí přímo v textu (do závorky).
 7. Bibliografické záznamy mají následující podobu:
Garvin, P. L. (1993): Funkční empirismus – noetický podklad soudobého funkcionalismu. In: *Slovo a slovesnost*, 54, s. 241–253.
Ivanič, R. (1994): Characterizations of context for describing spoken and written discourse. In: S. Čmejrková – F. Daneš – E. Havlová (eds.), *Writing vs Speaking: Language, Text, Discourse, Communication*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 181–186.
Mathesius, V. (1982): *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon.
 8. Text poznámek lze vytvářet automaticky v editoru Word (tzv. poznámky patové).
 9. **Text formátujte co nejméně; nepoužívejte prosím žádné automatické formáty ani kontrastní druhy nebo velikosti písma.**
- S dotazy týkajícími se formální úpravy příspěvků se obraťte e-mailem na Martina Šemelíka, výkonného redaktora Jazykovědných aktualit (martin.semelik@gmail.com).